

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ
УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ**
Аналітичні матеріали

2023

УДК 37.014.09:355.01

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки
НАПН України (протокол № 13 від 18 грудня 2023 р.)

Авторський колектив:

Н. М. Бібік, О. В. Вашуленко, Н. П. Листопад, В. О. Мартиненко,
О. В. Онопрієнко, Т. С. Павлова, О. М. Петрук.

Рецензенти:

М. В. Головка, доктор педагогічних наук, доцент, заступник директора
Інституту педагогіки НАПН України;

Р. Я. Романишин, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаніка

Оновлення змісту початкової освіти з урахуванням умов воєнного стану.
Аналітичні матеріали / Н. М. Бібік, О. В. Вашуленко, Н. П. Листопад,
В. О. Мартиненко, О. В. Онопрієнко, Т. С. Павлова, О. М. Петрук; за загальною
редакцією О. В. Онопрієнко. Київ : Педагогічна думка, 2023. 84 с.
<https://doi.org/10.32405/updating-content-2023-84>

У виданні представлені результати аналітико-констатувального етапу
наукового дослідження «Педагогічне управління розвитком навчально-
пізнавальної діяльності молодших школярів», що здійснюється відділом
початкової освіти імені О.Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України.
Висвітлено результати дослідження організації освітнього процесу в
початковій школі в умовах воєнного стану; особливостей навчальної діяльності
молодших школярів з огляду на досягнення результатів, окреслених
нормативними документами для початкової освіти; надано рекомендації щодо
оптимізації змісту початкової освіти з урахуванням умов воєнного стану.
Призначено для дослідників, викладачів і студентів закладів вищої педагогічної
освіти, учителів початкової школи, управлінців в освіті.

ISBN 978-966-644-751-0

© Інститут педагогіки. Відділ початкової
освіти ім. О. Я. Савченко, 2023

© Бібік Н.М., Вашуленко О.В., Листопад Н.П.,
Мартиненко В.О., Онопрієнко О.В., Павлова Т.С.,
Петрук О.М., 2023

Зміст

Організація освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного стану: результати проведеного дослідження. <i>Оксана Онопрієнко, Надія Бібік</i>	3
Корегування змісту програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відповідно до реалій часу. <i>Надія Бібік, Тетяна Павлова</i>	22
Методичні рекомендації щодо пропедевтичного ознайомлення молодших школярів із основами радіаційно-гігієнічної безпеки. <i>Надія Бібік, Тетяна Павлова</i>	36
Дослідження стану розвитку навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках читання в 1–2 класах. <i>Оксана Вашуленко</i>	39
Дослідження особливостей читацької діяльності учнів 3-4 класів в умовах воєнного стану. Оновлення та удосконалення окремих аспектів змісту літературного читання. <i>Валентина Мартиненко</i>	48
Динаміка розвитку писемного мовлення молодших школярів: аналіз експериментальних даних. <i>Оксана Петрук</i>	59
Дослідження навчальних досягнень молодших школярів із інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з погляду науковця і вчителя. <i>Тетяна Павлова</i>	68
Визначення рівня сформованості в учнів 2 класів обчислювальних навичок та шляхів їх покращення. <i>Наталія Листопад</i>	75

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Оксана Онопрієнко, Надія Бібік

Улітку 2022 року було проведено дослідження особливостей організації навчання у початковій школі. Його актуальність зумовлена безпрецедентними обставинами функціонування української освіти в умовах воєнного стану. Унікальність ситуації підкреслює той факт, що попри активні воєнні дії в частині нашої держави та окупацію низки її територіальних утворень, небувалий психологічний тиск на учасників освітнього процесу, попередньо запроєктований 2021 – 2022 навчальний рік був завершений у звичних часових межах. Водночас склалась виняткова можливість вивчити реальний досвід організації освітнього процесу в період війни, виявити ознаки, що характеризують діяльність учителів й учнів під час воєнного стану.

Виконання цього дослідження стало можливим завдяки спільній роботі науковців відділів початкової освіти імені О. Я. Савченко (Оксана Онопрієнко) та порівняльної педагогіки (Олена Локшина) Інституту педагогіки НАПН України, що займаються широким колом питань розвитку початкової освіти, а також педагогів-практиків закладів загальної середньої освіти.

Дослідження охоплювало часовий проміжок від 24 лютого 2022 р. (початок війни) до 31 травня 2022 (офіційне завершення навчального року). Його реалізація укладалася в три етапи. На першому – на підставі аналізу об'єктивної ситуації в освітній галузі країни приймалося рішення про намір вивчити обставини діяльності початкової ланки вітчизняної освіти в умовах воєнного стану; ставилися мета і завдання розвідки; формувалася методика дослідження; створювався інструментарій для вивчення проблеми. На другому етапі було зібрано коло учасників дослідження від практики початкового навчання, проведено серед них опитування. Третій етап був присвячений обробці матеріалів опитування педагогів; аналізу здобутих даних; формуванню висновків та визначенню перспектив подолання виявлених проблем.

У ході підготовки інструментарію для вивчення окресленої проблеми бралися до уваги об'єктивні умови життєдіяльності, в яких вимушено опинилися учасники дослідження, а також їхній складний психологічний стан, викликаний переважно негативними емоціями стосовно ситуації в країні. У зв'язку з цим інструментарій обмежувався анкетною, в якій концентровано й дозовано були вміщені блоки суттєвих для середовища освітян питань, зокрема такі:

I. Соціально-демографічний паспорт респондента / респондентки (вікова категорія; стать; освітня кваліфікація; професійна посада; місце проживання в час війни; воєнний статус закладу освіти; місце перебування під час війни; відсутність чи наявність насильства по відношенню до особи респондента / респондентки.

II. Змістова частина.

П.1. Інфраструктура (стан будівлі закладу освіти; стан організаційних умов).

П.2. Організація освітнього процесу (спосіб організації освітнього процесу; наявність технічних ресурсів для виконання діяльності; забезпечення зв'язком; кількісне охоплення освітнім процесом здобувачів освіти; характеристика організаційних умов для навчання дітей; тривалість навчальних занять; формат організації навчальних занять; наявність навчальних матеріалів у дітей; доступ учителів до навчально-методичних матеріалів).

П.3. Зміст освіти (міра опрацювання з учнями навчального матеріалу; наявність завдань для самостійної роботи дітей; можливість контролювати виконання учнями завдань; ступінь засвоєння учнями навчального матеріалу).

П.4. Психологічний стан (характеристика психологічного стану вчителів під час роботи; характеристика психологічного стану учнів під час занять).

П.5. Оцінка досвіду (перелік умінь учнів, найбільш корисні під час навчання в умовах воєнного стану; перелік умінь учнів, яких бракувало для навчання в умовах воєнного стану; перелік професійних умінь, найбільш корисних для роботи в умовах воєнного стану; самооцінка браку професійного досвіду вчителів).

III. Рекомендаційна частина (пропозиції вчителів щодо: організації навчального процесу в умовах воєнного стану; оптимізації та адаптації змісту навчання; забезпечення прийнятної для діяльності психологічної атмосфери).

Підготовлений інструментарій був укладений у формі анкети, що являла собою систему питань. Одна частина з них подавалась у вигляді питань тестового характеру (з вибором однієї або кількох прийнятних відповідей із запропонованих варіантів); інша – у вигляді питань, що передбачали відкрити розгорнуту відповідь учасника / учасниці опитування (додаток 1).

Вибір респондентів відбувався із числа учасників спільнот освітян у фейсбуку, що працюють у галузі початкової освіти. Потенційним учасникам опитування у приватних повідомленнях була надіслана пропозиція участі в заході, де зазначалися ініціатори, мета та орієнтовний обсяг запитань. Після надання згоди від педагогів-практиків, їм через електронне листування був надісланий текстовий документ із анкетною. Регламент для надання відповідей не встановлювався. Спосіб надсилання заповненої анкети обирався самими учасниками опитування.

У дослідженні взяли участь 56 респондентів із 20 областей України і міста Києва. Вони презентують всі регіони країни, в тому числі ті, де ведуться активні воєнні дії, або тимчасово перебувають під окупацією агресора. Це були 54 жінки (96,5 % опитаних) і 2 чоловіків (майже 3,5 %), що релевантно відображає розподіл за гендером фахівців, зайнятих у галузі початкової освіти в нашій країні. Щодо вікового складу учасників, то 2 учасниць (майже 3,5 %) – це особи віком до 30 років; 9 учасників (16 %) – особи 30 – 39 років; 16 учасників (майже 28,5 %) – особи 40 – 49 років; 22 учасниці (майже 39,5 %) – особи 50 – 59 років; 7 учасниць (12,5 %) – особи віком від 60 років. Такий кількісний розподіл цілком відображає представництво фахівців початкової освіти в Україні за віковим складом.

Всі учасники опитування є фахівцями початкового навчання. 2 із них (3,5 %) мають професійний рівень бакалавра; решта – 54 особи (96,5 %) – це фахівці із повною вищою педагогічною освітою. 11 респондентів (19,6 %) мають додаткову спеціалізацію, а саме: 3 вчительки мають додатковий фах практичного психолога, 3 – вчителів інформатики, 1 – викладача хореографії, 1 – вчителя музики, 1 – вчителя української мови та літератури, 1 – вчителя географії, 1 – вчителя історії. 43 вчителів (76,8 %), що брали участь в опитуванні, мають вищу кваліфікаційну категорію, серед них 8 (14 %) – зі званням вчителя-методиста і стільки ж – зі званням старшого вчителя. 50 респондентів (89 %) працюють на посаді вчителя початкових класів; 6 осіб (11 %) суміщають роботу вчителя з посадою заступника директора закладу освіти.

Отже, учасники опитування мають достатньо високий рівень фахової обізнаності та професійного досвіду, що дозволяє для формування наших висновків спиратися на їхні міркування щодо аналізу ситуації.

Усі респонденти є вчителями закладів загальної середньої освіти I – III ступенів. 27 (48,2 %) із них працюють у міській місцевості; 29 (51,8 %) – у сільській. Такий розподіл учасників опитування за місцевістю розташування закладу освіти наближається до статистичного показника по країні (відповідно 42,7 % і 57,3 %). Навчальні заклади, де працюють респонденти, не були переміщені під час воєнних дій. Водночас, 5 респондентів (9 %) зазначили, що населений пункт, у якому знаходиться заклад освіти, перебував під час навчального процесу під окупацією російських військ. Точне місцезнаходження таких закладів не може розголошуватися в ситуації військового стану.

43 респонденти (76,8 %) зазначили, що під час проведення занять після 24 лютого 2022 (тобто, від самого початку війни) перебували у звичному місці проживання. 11 вчителів (19,6 %) працювали в Україні, але в переміщеному місці. 1 вчителька (1,8 %) продовжила свою роботу з-за кордону, а 1 – залишаючись на окупованій території, не змогла виконувати свої професійні функції. Зауважимо, одна респондентка засвідчила, що після проведення занять зі своїм класом за основним місцем роботи на волонтерських засадах проводила онлайн заняття для учнів, чий вчителі не мали можливості працювати.

Відповідаючи на питання: «Чи відчували ви прояви насильства під час вашої роботи (фізичне, психологічне, адміністративне, гендерне, інше) після початку військової агресії 24 лютого 2022?», 53 учасники дали негативну відповідь. Водночас 3 осіб (5,4 %) із числа тих, що працювали на зайнятій ворогом території, засвідчили по відношенню до себе прояви психологічного насильства, яке проявлялося через постійні загрози вибухів, примушування до співпраці з окупаційною владою.

Важливим для організації навчального процесу в початковій школі є освітнє середовище. Відомо, що під час війни приміщення закладів освіти зазнали значних руйнувань. Це, безумовно, вплине на здійснення освітньої діяльності та на її якість. Наше опитування проводилось відразу після завершення 2021 – 2022 навчального року, коли тривала перша фаза воєнних дій. Станом на той час 49 учасників опитування (87,5 %) указали, що їхній заклад освіти не постраждав під час війни. Разом із тим, одна респондентка зауважила,

що її заклад освіти хоч і вцілів, але був захоплений окупаційною владою. 4 учасники (7 %) засвідчили, що їхні заклади зазнали часткових ушкоджень. Серед опитаних учителів виявились двоє (3,5 %), чиї заклади освіти були повністю зруйновані. Одержані дані корелюються із відсотковою частиною по країні пошкоджених (6 %) і зруйнованих (1 %) на той час закладів загальної середньої освіти, що засвідчує презентабельність наших висновків. Покажемо цей розподіл на діаграмі (рис. 1).

Рис. 1. Стан приміщень навчального закладу

Водночас 18 респондентів (32 %) зазначили, що їм довелося працювати в ускладнених організаційних умовах; 2 респондентки (3,5 %) назвали умови своєї роботи складними.

Характеризуючи ускладнені та складні організаційні умови діяльності, деякі учасники опитування зробили такі уточнення: «Коли знаходилась у своєму місті, то бували дні, що було чути вибухи зовсім поруч, але все одно організувала дистанційне навчання. З переїздом до іншої області такої проблеми не стало»; «Я була змушена виїхати. Працювала з телефону. У багатьох дітей, що залишилися в окупації, не було інтернету. Завдання передавали один одному партизанським способом, бо загарбники заборонили навчання за українською програмою»; «Частина учнів змушені були виїхати за межі України і навчалися звідти. Частина батьків не мали змоги надавати дітям повноцінну допомогу, якої вони потребували, і це ускладнило мою роботу»; «В умовах окупації навчати дітей не було можливості. Постійно була загроза обстрілів, озброєні люди на вулицях міста, відсутність мобільного зв'язку та інтернету»; «До 31 березня доводилось брати із собою на роботу двох неповнолітніх дітей (10 і 4 років), бо адміністрація вимагала працювати дистанційно із приміщення школи. Далі дозволили працювати із зручного мені місця, і ця проблема зникла»; «Були такі складнощі: відсутність зв'язку, розвозила зошити із завданнями по домівках учнів». Решта учасників опитування вважали умови праці прийнятними.

Наведені факти засвідчують високий ступінь моральної і громадянської відповідальності українських учителів, які попри складні емоційні, моральні та фізичні обставини, продовжували виконувати свої професійні обов'язки.

Відповідаючи на питання про те, у який спосіб був організований освітній процес у закладі освіти, 43 респонденти (76,8 %) вказали, що це був дистанційний формат без призупинення навчання. 10 респондентів (17,7 %) здійснювали освітній процес у дистанційному форматі з призупиненням навчання на деякий час. Основними причинами призупинення навчання назвали відсутність електроенергії та інтернету. 3 респондентки (5,4 %), що перебували на окупованій РФ території, вказали про те, що освітній процес продовжити або відновити не змогли («В умовах окупації за відсутності мобільного зв'язку та інтернету неможливо було відновити навчання»). Таким чином, опитані вчителі засвідчили актуальність питання професійної готовності до організації освітнього процесу не лише в традиційний (очний) спосіб, а й у дистанційному форматі. Відобразимо це на діаграмі (рис. 2).

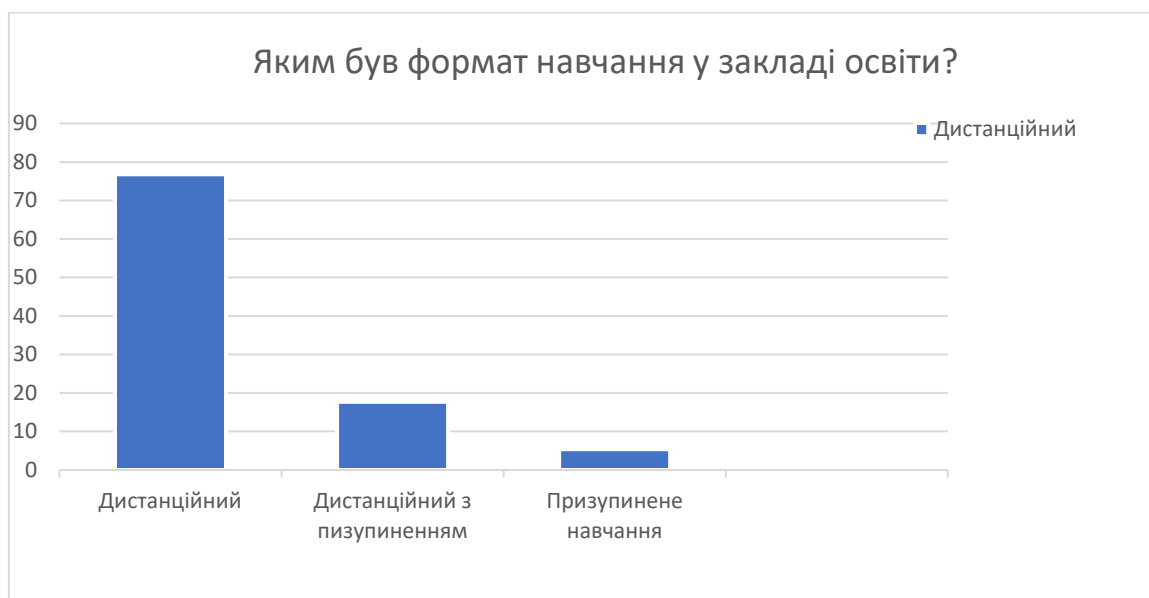

Рис. 2. Формат навчання

Переважає більшість учителів (94,6 %) упродовж досліджуваного періоду в своїй роботі користувалися персональним комп'ютером або ноутбуком, 31 респондент (55,3 %) у якості додаткового технічного засобу використовували смартфон. Їхні учні використовували для занять усі доступні електронні технічні засоби. При цьому 53 респонденти (94,6 %) зазначили, що крім комп'ютера, ноутбука і планшета діти користувалися під час занять смартфоном. Такий факт, з одного боку, підкреслює прагнення учнів учитися, а з іншого – свідчить про очевидні незручності та потенційні фізіологічні ускладнення, наприклад, у вигляді погіршення гостроти зору, розвитку нервозності тощо. Наведені дані беззаперечно підкреслюють необхідність забезпечення вчителів та здобувачів освіти належними технічними засобами, що дозволяють оперативно переходити на дистанційну форму навчання та водночас не наносять шкоду їхньому фізичному і психічному здоров'ю.

Ключовим об'єктивним чинником, що впливає на якість надання освітніх послуг, є забезпечення учасників процесу стабільним інтернет-зв'язком. Як бачимо з наданих свідчень учителів, тільки 31 із них (55,3 %) визнали у вимушених умовах праці зв'язок стабільно нормальним. 21 респондент (37,5 %) назвали зв'язок нестабільним, переривчастим. Решта зазначили, що зв'язок був поганим або відсутнім (рис. 3).

Рис. 3. Наявність стабільного інтернету для вчителів

Складнішими були умови навчання в учнів. Так, тільки 12 респондентів (21,4 %) указали, що всі діти були забезпечені стабільним зв'язком. У 39 класах (69,7 %), де працюють опитані вчителі, зв'язок був переривчастим, а в решті класів (8,9 %) – поганим або зовсім відсутнім (рис. 4).

Рис. 4. Наявність стабільного інтернету для учнів

Відповідаючи на питання «Чи змогли всі ваші учні долучитися до навчального процесу?», позитивну відповідь дали лише 17 респондентів (30,4%). Більшість дітей класу змогли продовжити навчання у 34 вчителів (60,7%), меншість учнів класу – у трьох учителів (5,4%). Дві вчительки зазначили, що діти

класу не змогли продовжити навчання через окупацію населеного пункту (рис. 5). Описана ситуація дає підстави для висновку, що якість освітніх послуг у військовий час через об'єктивні обставини не може надаватися сповна за звичного організаційного устрою, а отже необхідно розробляти компенсаторні заходи для забезпечення доступу дітей до повноцінної освіти.

Рис. 5. Охоплення учнів навчанням

В цілому організаційні умови прийнятними для навчання учнів визнали 30 учасників дослідження від практики (58,6 %). 18 учасників (34,4 %) схарактеризували їх як ускладнені, а 4 учасники (7 %) – складними (рис. 6). Серед коментарів із поясненням ускладнень красномовними вважаємо такі: «Двоє моїх учнів працювали із-за кордону в незвичних умовах»; «У селі ще якийсь час був український зв'язок та інтернет. Потім окупанти відключили»; «Учні, які виїхали, потерпали через відсутність звичних для першокласників друкованих посібників»; «Складними були переїзди та пов'язані з ними організаційні налаштування на навчання та входження в навчальний процес. Невизначеність батьків із власними можливостями також негативно впливали на дітей. Їхнє навчання ставилося в порядок денний після вирішення побутових проблем». Оцінки вчителів щодо організаційних умов та висловлені міркування відображають складність ситуації, в якій довелося опинитися маленьким дітям. Безумовно, це не сприяло їхньому навчанню, а, отже, негативно позначилось не лише на навчальних досягненнях учнів, а й на їхньому психоемоційному стані, розвитку в цілому.

Рис. 6. Умови навчання

Період навчання перед війною в нашій школі був пов'язаний із дистанційним навчанням, зумовленим пандемією. Тому дистанційний формат навчання, уведений від початку війни в Україні, не став новим для учасників освітнього процесу. Щодо його особливостей в описаний період, то дистанційне синхронне навчання змогли реалізовувати 20 учасників опитування (35,7 %); 30 учасників (53,6 %) комбінували синхронне навчання з асинхронним. Більшість учасників зазначили, що під час роботи користувалися додатковими електронними сервісами, такими як Google Meet, Viber, Zoom, Classroom, Wordwall, а також цифровими освітніми платформами «Всеосвіта», «На урок», «Просвіта» та іншими. Кілька вчителів записували свої уроки на відео та розміщували їх на каналі YouTube.

Характеризуючи перебіг дистанційного навчання, 43 учителя (76,8 %) з усіх опитаних змогли реалізовувати освітній процес повноцінно, як це можливо у форматі онлайн. 9 вчителів (16,2 %) проводили заняття за скороченою процедурою, решта вчителів зазначили, що їхнє викладання було фрагментарним (рис. 7). Вчителі зауважували, що їхні заняття часто переривалися повітряними тривогами, що вносило нервозність і подразливість у поведінку учнів.

Рис. 7. Повноцінність навчального процесу

В українській освіті основним носієм змісту і провідним засобом навчання вважається підручник. Це навчальна книга, у якій в повному обсязі подається систематизований виклад навчального матеріалу, що забезпечує досягнення учнями нормативно визначених очікуваних результатів. Використання підручників в нашій освіті є традиційним елементом організації навчання. Тому в опитуванні ми з'ясували, чи всі учні мали можливість користуватися підручниками в досліджуваній час. 23 вчителі (41 %) зазначили, що всі учні мали підручники в друкованому або електронному вигляді. 30 учителів (53,6 %) указали, що не всі учні мали доступ до навчальних книг. Останній факт дає підстави передбачити, що освітній процес у таких класах зазнавав значних труднощів, адже особливість сприймання молодшого школяра передбачає задіяння різних рецепторів, зокрема зорових. Візуальні опори, вміщені в підручниках, значною мірою забезпечують повноцінне засвоєння дітьми навчального матеріалу, а їх відсутність загальмовує цей процес. Окрім того, розгортання навчання спирається на дидактичний принцип неперервного повторення, упровадження якого зумовлене віковими особливостями засвоєння молодшими школярами навчального матеріалу. Відсутність навчальної літератури, безумовно, уповільнило поступ учнів у досягненні очікуваних результатів.

Що стосується організації праці вчителя, то слушним доробком для наших освітян вважається методичний супровід до реалізації систем навчання у вигляді різноманітних методичних посібників, розробок (проектів) навчальних занять, дидактичних матеріалів до підручників тощо. 47 респондентів (84 %) мали доступ до таких матеріалів; 4 вчителі (7 %) зазначили, що методичних матеріалів було обмаль, а 2 (3,5 %) респонденти зовсім не мали таких матеріалів (рис. 8). Однак, зважаючи на рівень фахової підготовки і досвід роботи опитаних учителів, зазначений чинник не можна вважати визначальним для належної організації освітнього процесу, навіть у такий складний період. Хоча відсутність допоміжних матеріалів для вчителів створила деякі труднощі, зокрема, збільшились витрати їхнього часу для підготовки до занять.

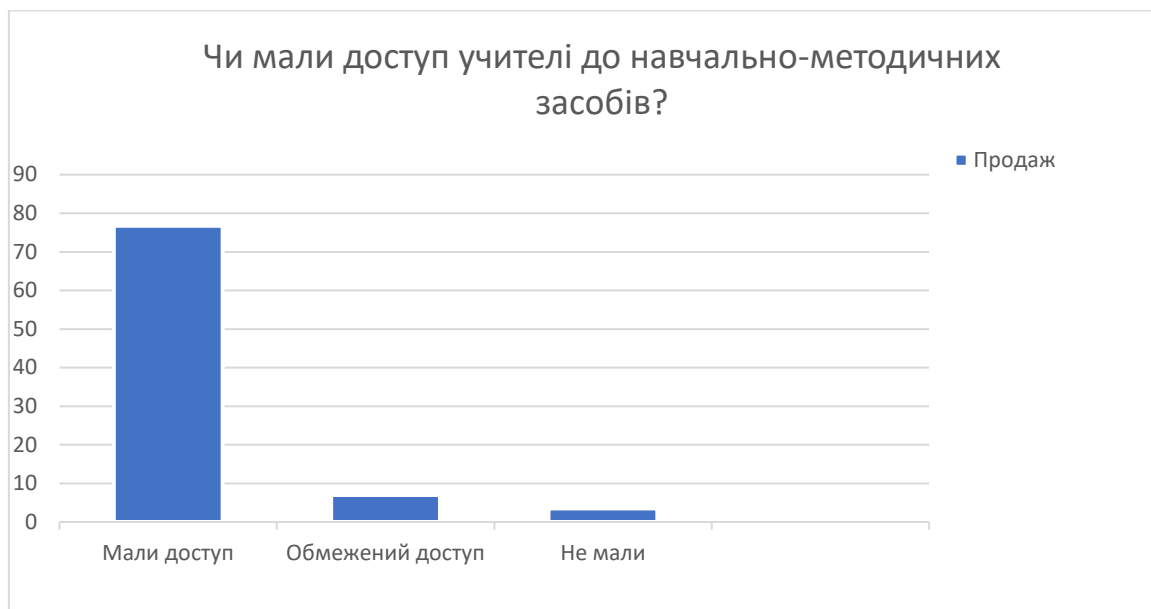

Рис. 8. Наявність навчально-методичних засобів для вчителів

Очевидну цінність для розуміння картини організації освіти у воєнний період має матеріал, здобутий під час аналізу відповідей на питання змістового блоку. Так, визначаючи обсяг опрацювання з учнями запланованого змісту навчання, 40 респондентів (71,4 %) указали, що був охоплений весь запланований матеріал. 13 учителів (23 %) зазначили, що обирали для вивчення учнями лише найважливіше. Оскільки тривалість занять за дистанційного формату навчання є меншою, ніж за очного, то вчителі зазвичай вдаються до організації домашньої самостійної роботи учнів. Однак у ситуації воєнного стану зважають на особливі обставини, за яких діють різні чинники, як то: змінені побутові умови, обмежений доступ до ресурсів тощо. У зв'язку з цим лише 16 респондентів (28,5 %) зазначили про систематичну наявність завдань для самостійної роботи дітей. 32 респонденти (57 %) пропонували учням такі завдання час від часу, а 5 респондентів (9 %). Деякі вчителі прокоментували свої відповіді, зокрема так: «Старалася формувати посильні завдання, враховуючи емоційну напругу воєнного часу»; «Пропонувала своїм другокласникам лише творчі завдання»; «Домашні завдання виконували ті діти, хто вважав за потрібне для себе (після самооцінки)»; «Домашні завдання не задавала у таких випадках: на вихідні та святкові дні; у випадках, коли діти активно працювали та встигали виконати усі заплановані на урок завдання». Водночас, не всі вчителі мали можливість постійно контролювати виконання учнями домашніх завдань. Це вдавалося робити завжди 38 респондентам (67,8 %); періодично – 14 педагогам (25 %); 1 вчителька (1,8 %) не мала можливості контролювати учнів. Деякі респонденти доповнили відповіді коментарями: «Після завершення навчального року батьки учнів принесли їхні робочі зошити та виконані діагностичні роботи. Зараз розпочалася відпустка – буду все перевіряти» (зауважимо, що в традиції наших учителів під час відпустки за власною ініціативою виконувати робочі справи); «Діти надсилали виконані завдання на мій вайбер, постійно виконували самоперевірку, часто організовувала на початку занять усне опитування»; «Для контролю використовували онлайн тести на різних платформах».

Ключовим вимірником результативності освітнього процесу є показник, що відображає навченість учнів – міра засвоєння змісту освіти й основа для подальших навчальних досягнень. Ми поставили вчителям таке питання: «Якою мірою, на вашу думку, учні змогли засвоїти навчальний матеріал за II півріччя навчального року?». Результати опитування були такими: 18 вчителів (32 %) вважають, що їхні учні цілком засвоїли запланований навчальний матеріал; 35 педагогів (62,5 %) переконані, що їхні учні засвоїли навчальний матеріал частково. Такі міркування, на нашу думку, є суб'єктивними, оскільки вони не підтверджені моніторинговим вивченням навчальних досягнень учнів. Учителі так прокоментували свої відповіді: «Учні, які були наполегливими і мали достатні технічні можливості, засвоїли цілком»; «Це залежало переважно від сумління дітей»; «Є різні соціальні умови, в яких живуть учні, різні технологічні моменти, є група учнів, яким складно навчатися в таких умовах, їм потрібна додаткова підтримка»; «Є діти, які по-різному сприймають навчальний матеріал, кількість зусиль, які вони прикладають, у всіх різна»; «Не можу сказати точно, оскільки не мала змоги перевірити якість знань в цілому».

Характер взаємодії учасників освітнього процесу є одним із чинників, що впливає на успішність навчання учнів і результативність педагогічної діяльності вчителя. В умовах воєнного стану ця позиція є особливо впливовою, оскільки доброзичливі і турботливі людські стосунки стають першорядними у шкільному середовищі. Часто вони виконують компенсаторну функцію у ситуації, коли превалюють негативні впливи на людину, як то: трагічні життєві обставини, відчуття або очікування загроз, гнітюча інформація, побутові ускладнення тощо. Оцінюючи свій психологічний стан, 27 учасників (48,2 %) опитування визначили його як нестабільний, а 3 учасники (5,4 %) – як нервовий. 23 респондентам (41 %) вдалося зберегти спокійний стан. Вчителі залишили такі коментарі: «Спочатку я була в шоці, бо не знала, як буде відбуватися навчання, а потім все нормалізувалося, звикла до сирен, призупиняла уроки, після відбою всі знову приєднувалися до занять»; «Коли ходила на роботу до школи працювати дистанційно з двома власними дітьми, мій стан був дуже нервовим, а коли стала працювати з переміщеного безпечного місця, – спокійний». Іншу картину ми побачили в оцінці вчителями психологічного стану учнів. Так, майже удвічі менше вчителів, а саме 12 (21,4 %), характеризували стан більшості учнів класу як спокійний; 39 учителів (69,7 %) назвали його нестабільним і мінливим; 2 респонденти (3,5 %) – нервовим, збудженим. Педагоги відзначили, наприклад, таке: «Все відбувалось по-різному. Діти, які виїхали в інші регіони, були більш спокійні, а ті, що залишилися на місці були дуже збуджені, при пострілах здригалися і бігли в свої укриття»; «Діти відчувають нові емоції у зв'язку з воєнним станом, але мало хто в змозі точно визначити, описати, що саме вони переживають»; «За спостереженнями батьків, діти щоранку з нетерпінням очікували на онлайн зустріч із вчителем та однокласниками, від цього їхній настрій покращувався. Під час уроків учні були активними в роботі. Діти отримували задоволення від роботи та спілкування, це їх заспокоювало». Як бачимо, продовження освітнього процесу під час війни виконувало

компенсаторну роль, спілкування з однокласниками і вчителем відволікало їх від страшної і незрозумілої реальності.

Переконливий і виразний масив інформації вдалося зібрати у відкритій частині анкети, де учасники дослідження вільно висловлювали свої міркування. Оскільки навчання дітей під час воєнного стану стало для нашої освіти безпрецедентною практикою, ми з'ясували, які уміння виявилися найбільш корисними в таких умовах. Названі вміння ми диференціювали на основі класифікації загальнонавчальних умінь (за О. Савченко) на такі групи:

- *когнітивні*: порівнювати і зіставляти факти, виділяти головне, оцінювати ризики, перемикатися з одного виду діяльності на інший, сприймати й швидко опрацьовувати нову інформацію, розрізняти фейкову і правдиву інформацію, критично мислити, обчислювати, аналізувати тексти, спостерігати, розмірковувати, запам'ятовувати;

- *діяльнісні та самоорганізаційні*: комунікувати онлайн, планувати свою діяльність, вчитися самостійно, працювати з гаджетами самостійно за інструкцією, організувати робоче місце, виконувати онлайн завдання, працювати з комп'ютером або телефоном, користуватися онлайн ресурсами, приєднуватися та працювати з цифровими сервісами, користуватися підручником онлайн, знаходити додаткові відомості, виконувати тести онлайн, працювати з інтерактивними аркушами, усно й письмово висловлювати свої думки, співпрацювати з іншими, працювати з додатковою літературою, працювати з презентаціями, виконувати навчальні проєкти, працювати з хмарними технологіями;

- *регулятивні*: концентрувати увагу, слухати і чути, дивитися і бачити, зосереджуватися на предметі діяльності, керувати своїми емоціями, витримувати стреси, дотримувати правил під час роботи, позитивно ставитися до навчання, самоорганізовуватись, виявляти ініціативу, бути самостійними і відповідальними, бути цілеспрямованим, вміння швидко налаштовуватися на роботу після сигналу «відбій повітряної тривоги»;

- *рефлексивні*: висловлювати свої емоції, виконувати самоперевірку, оцінювати емоційний стан, аналізувати власну діяльність, стежити за своєю поведінкою.

Як бачимо, учителі акцентують увагу на групах умінь, що дозволяють здійснювати навчання в дистанційному режимі з великою мірою самостійності учнів. У той самий час, відповідаючи на питання: «Яких умінь найбільш бракувало вашим учням під час навчання в умовах воєнного стану?», найчастіше респонденти зазначали такі: вчитися самостійно; концентрувати увагу і зосереджуватись; керувати емоціями; швидко організовуватись; самостійно приймати рішення; повноцінно висловити свою думку, чітко формувати і ставити запитання; організовуватись у роботі; раціонально використовувати свій час; бути відповідальними. Помітно, що в основі вироблення названих умінь і якостей знаходяться процеси саморегуляції, які в молодшому шкільному віці лише формуються. Така картина підкреслює, що формат дистанційного навчання не цілком прийнятний для початкової школи; працювати в умовах воєнного часу особливо складно для малих дітей («Важко зосередитись, коли чуєш вибухи»).

Ці факти необхідно першорядно брати до уваги під час проектування і здійснення освітнього процесу.

Щодо професійних умінь і якостей, які виявилися найбільш корисними для роботи вчителів в умовах воєнного стану, то надані відповіді ми диференціювали на основі класифікації компетентностей учителя початкових класів. Було виділено такі групи умінь і якостей:

- *управління освітнім процесом.* У цій групі об'єднані вміння, що свідчать про здатність учителів оперативно реагувати на змінені умови праці і в цих умовах раціонально та безпечно організувати освітній процес у класі. Вчителі відзначили такі свої якості: ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення; вміння організовувати діяльність для досягнення поставлених цілей; здатність приймати рішення; вміння мобілізувати всі свої навички та здібності в складних умовах; готовність до корекції у плануванні навчального матеріалу; вміння залучати учнів до активної роботи. Як бачимо, вчителі у відповідях відобразили свою рішучість та активність в організації освітнього процесу, вони показали свою готовність до самостійного керівництва навчанням дітей.

- *володіння дидактичними і методичними засадами навчання.* До цієї групи увійшли визначені вчителями такі професійні надбання: вміння реалізовувати проблемно-пошукові та творчі методи роботи; обирати доцільні до освітньої ситуації форми і види діяльності; гнучкість, критичне мислення; прогностичні та рефлексивні професійні вміння; здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший; уміння виділити головне та подати матеріал чітко, доступно, творчо, цікаво; вміння добирати такі методи та прийоми навчання, щоб учням було легко засвоїти інформацію, щоб вони самі захотіли дізнатися більше; подавати матеріал доступно, чітко, цікаво; вміння планувати час. Зауважимо, що вчителі у своїх відповідях не звужувались до опису конкретно предметних умінь, натомість виділяли професійні якості загальнопедагогічного плану. Значна кількість респондентів особливо виділили вміння, пов'язані з цифровою грамотністю, зокрема такі: володіння інформативно-комунікативними технологіями, вміння працювати з онлайн-ресурсами, сервісами, мультимедійними засобами; уміння знаходити в мережі необхідну інформацію; уміння створювати інтерактивний навчальний контент; уміння супроводжувати асинхронне навчання; уміння варіювати інтернет-ресурсами. Помітно, що серед професійних компетентностей превалюють такі, що дозволяють оптимізувати освітню діяльність у складних обставинах.

- *партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу.* До групи віднесли вміння і навички, що характеризують знання психологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, розуміння особливостей становлення у них пізнавальних процесів учнів. Вчителями виділення такі якості: знання психології та внутрішньої мотивації дітей; вміння надавати дітям психологічну підтримку, допомогти їм адаптуватися до нових умов навчання; розуміння особливостей сприйняття учнями навчального матеріалу; володіння техніками психологічного розвантаження і врегулювання емоційного стану тощо; стресостійкість, гнучкість і врівноваженість, уміння керувати емоціями. Із

такого переліку помітно, що вчителю необхідно володіти компетентностями практичного психолога, оскільки налагодження психологічно сприятливої атмосфери в ситуації військових дій має першочергове і вартісне значення. Особливо цінними у ситуації навчання у воєнний час, на наш погляд, є професійні уміння, пов'язані з налагодженням дружніх і довірливих суб'єкт-суб'єктних відносин з учнями і їхніми батьками. Вчителі описали такі свої здатності: підтримання партнерських стосунків; вміння налаштувати освітній процес так, щоб він був комфортним для дітей; забезпечення підтримки учнів у складних умовах воєнного стану, заохочення їх до навчання; налагодження результативної співпраці з батьками; забезпечення умов для спілкування учнів між собою; вміння захоплювати дітей конкретними справами; об'єктивно оцінювати результати праці один одного; спільно намічати перспективи.

- *організація безпечного освітнього середовища.* До цього блоку увійшли такі уміння: організувати заняття в синхронному й асинхронному режимі; забезпечувати мобільність процесу навчання (змінювали кожні 10 хвилин види діяльності, використовуючи для цього різні онлайн платформи та інтерактивні вправи); тримати в полі зору всіх учнів; застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня; здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до навчання; утримувати спокійну атмосферу під час занять.

Наведемо відповідь, у якій, на наш погляд, акумулювались ключові фахові якості вчителя, що працює під час війни: «Потрібна любов до дітей та професії, вміння критично і системно мислити, керувати емоціями, працювати творчо і креативно, спілкуватися і співпрацювати з учнями та батьками, колегами, емоційна стабільність, спостережливість, педагогічний такт, організаційні та комунікативні здібності, вміння прогнозувати і планувати навчальний процес, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення».

Під час опитування ми спонукали вчителів до рефлексії власного досвіду в перерізі обставин війни, за яких довелося працювати. Респонденти зазначили, якого досвіду їм бракувало. Найчастіше зустрічалася відповідь: «Не було взагалі досвіду роботи в умовах воєнного стану». Всі наведені конкретніші міркування ми об'єднали у групи відповідно до сфер прикладання зусиль, а саме:

- *психологічна підтримка себе та інших.* До цієї групи віднесли такі аспекти, яких бракувало: досвіду роботи з дітьми у стресових критичних ситуаціях; психологічних технік для заспокоювання дітей і зняття у них стресів; володіння дихальними вправами на приборкування у дітей тривоги; керування емоціями за екстремальних умов; слів підтримки і зацікавленості від адміністрації закладу освіти;

- *безпека життєдіяльності.* Виявлено потреби вчителів у формуванні досвіду домедичної підготовки; правильного реагування на сигнали повітряної тривоги під час уроків; фільтрації інформаційного потоку;

- *методична підтримка.* Зазначено брак методичних рекомендацій щодо організації навчання за військової ситуації; способів організації зворотного зв'язку з учнями; матеріалів для обмежених у часі дистанційних занять; досвіду

організації формувального оцінювання в умовах дистанційного навчання; методичних прийомів підтримки уваги учнів;

- *цифрова грамотність*. Вчителі відзначили недостатнє володіння комп'ютерними технологіями, зокрема вміння застосовувати у роботі різні онлайн-платформи, користуватися інструментами для дистанційного навчання, взаємодіяти з учнями у хмарних сервісах; уміння створювати інтерактивні аркуші.

Подані міркування свідчать, що виняткові обставини війни позначилися на роботі вчителя, а особливо на його психологічному стані. Педагоги сконцентрували свої зусилля на забезпеченні неперервного освітнього процесу та на психоемоційній допомозі учням. Самі ж вони потребували моральної підтримки з боку адміністрації закладу освіти, методичних і психологічних служб. Особливість ситуації зумовила необхідність збагатити педагогічний досвід учителів специфічними для обставин інформацією і способами дій із галузей практичної психології, цивільної безпеки, інформаційно-комунікативних систем, що допоможе здійснювати професійні функції в умовах воєнного стану.

Найбільш важливим для створення картини освіти під час війни, на нашу думку, є обсяг даних, здобутий у результаті аналізу рекомендаційної частини анкети. У плані організації освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного стану респондентами були висловлені побажання щодо:

- *формату навчання молодших школярів*: реалізувати дистанційне навчання із чітким розкладом занять, що дозволить зберегти життя всіх учасників освітнього процесу і забезпечить певну стабільність їхнього психологічного стану; на заняттях у синхронному режимі більше часу використовувати для соціально-психологічної адаптації дітей до ситуації, решту часу, по можливості, присвятити роботі в асинхронному режимі; враховуючи стресову ситуацію в умовах війни, не перевантажувати учнів лише дистанційним (синхронним) навчанням, для окремих предметів (мистецтво, фізична культура, технології) періодично застосовувати асинхронне навчання; час від часу пропонувати дітям невеликі за обсягом домашні завдання, що дозволить підтримувати на належному рівні їхню самоорганізованість і самодисципліну;

- *умов навчання*: адаптувати навчальні програми; оптимізувати навчальне навантаження; необхідні чіткі роз'яснення щодо організації навчального процесу в тих закладах освіти, які перебувають поблизу зони бойових дій, зокрема, в Донецькій області; для успішного перебігу навчального процесу передусім необхідно організувати батьків молодших школярів; місце проведення занять має бути безпечним для всіх; найдоцільніше вчителю проводити уроки з дому, оскільки відчувається більша безпека та психологічна підтримка рідних; у кожному місті, що приймає внутрішньо переміщених осіб, необхідно створити консультативні центри, у яких би були належні технічні засоби для дистанційного навчання; потрібна допомога дієвими рекомендаціями, базами навчальних та методичних матеріалів;

- *часу і тривалості занять*: тривалість занять скоротити для можливості збільшення часу на творчі і дослідницькі роботи, що може відволікти

дітей від реальності; проводити заняття малими групами тривалістю 20-25 хвилин; кількість занять на день має бути вдвічі меншою, ніж під час дистанційного навчання у мирний час; тривалість уроків потрібно варіювати залежно від емоційного стану, в якому перебувають діти;

- *матеріально-технічного забезпечення*: наявність технічних засобів та стійкого інтернет-зв'язку для вільного доступу до онлайн сервісів; забезпечити всіх учнів підручниками і навчальними посібниками в електронному вигляді; створити електронні збірки дидактичних матеріалів (вправ, задач, тренажерів тощо) у цікавій ігровій формі з моментальним зворотнім зв'язком; необхідна державна програма з обліку проведення уроків, обліку успішності учнів (електронний щоденник), завдяки якій учитель може з будь-якого місця перевірити виконану роботу учня, її результат знатимуть і діти, і батьки, адміністрації шкіл можуть легко комунікувати з вчителями, відстежувати час проведення уроків, дотримання розкладу, вчитку годин та матеріалу; необхідно забезпечити коштами на оплату безлімітного інтернету, окремим смартфоном для створення груп для швидкої комунікації з батьками, дітьми та вчителями.

У підсумок зазначеного можна констатувати узагальнену думку вчителів про те, що під час війни освітній процес має здійснюватися у дистанційному форматі («Немає гарантій, що під час ракетної загрози не буде прямого попадання у школу. У нашому селищі 29 березня о 9.00 двома ракетами розбомбили школу. Це сталося миттєво»). Доцільно комбінувати синхронне та асинхронне навчання; для учнів першого класу прийнятне проведення занять у вигляді «ресурсних зустрічей» («Учитель на початку заняття розглядає з учнями складні навчальні вправи; потім організовується міні-діалог, під час кого діти висловлюють свої думки; закінчується зустріч творчою вправою»; «Обов'язково після всіх занять висловлювали один одному побажання, щоб закінчилася війна, щоб у всіх дорослих і дітей були цілими домівки, щоб був мир...»). Для успішного навчання дітей у онлайн форматі потрібна допомога батьків, особливо в першому і другому класах («Раз на тиждень або щодня забезпечуємо батьків методичними підказками, як допомогти дитині опанувати навчальні теми в умовах асинхронного навчання»). Не минули вчителі проблем матеріального плану, вони відзначили потреби в забезпеченні стабільного зв'язку, належними технічними засобами не за власні кошти.

У рекомендаційній частині анкети респонденти заявили про бажання мати розроблені для них настанови від авторів програм щодо оптимізації навчального матеріалу, який підлягає вивченню в умовах об'єктивних обмежень. Своєю чергою ми запропонували вчителям висловити власні міркування щодо бачення шляхів адаптації змісту освіти до навчання в умовах війни. Одержані пропозиції можна звести до таких узагальнень:

- методичні рекомендації потрібні, проте програми і підручники змінювати не потрібно; педагоги самостійно на основі методичних рекомендацій скорегують навчальний матеріал;

- ущільнити програмовий матеріал, враховуючи емоційний стан учнів, пригнічення у дітей під час війни когнітивних процесів, але це робить учитель індивідуально, зважаючи на навчальні можливості своїх учнів;
- першочерговою необхідністю є створення інтерактивних підручників;
- потрібно адаптувати програми, зважаючи на особливості умов дистанційного навчання, а саме: в умовах воєнного часу, в умовах переїзду немає можливості проводити досліди, практичні заняття, екскурсії (лише віртуальні);
- необхідні рекомендації дітям щодо проведення лабораторних і практичних в домашніх умовах;
- є потреба в рекомендаціях для батьків з алгоритмами виконання навчальних завдань;
- доцільно було б доповнити підручники відеопоясненнями для самостійного прослуховування чи опрацювання теми, які стали б доречними не лише під час дистанційного навчання, а й в опануванні тем, яких дитина не зрозуміла.

Проаналізовані відповіді респондентів засвідчили їхню здатність користуватися академічною свободою, наданою чинною в Україні концепцією освіти. Висловлені пропозиції здебільшого торкаються питань, які полегшують працю вчителя та умови навчання дітей під час війни. У відповідях більшості респондентів виразно простежується турбота за психологічний стан учнів, прагнення забезпечити їхній комфорт і безпеку. Водночас 51 вчитель (91 %) зазначили, що гостро потребують професійних порад від практичних психологів, які допоможуть всім учасникам освітнього процесу якомога безпечно пережити лихоліття. Одна респондентка написала «Під час воєнного стану психологічні служби країни в інформаційному просторі постійно надавали консультації з різних аспектів для учасників освітнього процесу. Та матеріалу дуже багато і фізично нереально все швидко знайти і прочитати. Тому вважаю необхідне фінансування діяльності шкільних психологів, які своєчасно реагують на потреби окремої шкільної спільноти і допомагають у конкретних ситуаціях». Інші пропозиції стосувалися таких аспектів:

- потрібні записи відеоконсультацій або та анімованих коміксів із різних питань (особливо – про подолання підвищеної тривожності, агресії, панічних атак, про особливості спілкування з рідними, про встановлення психологічної рівноваги в умовах війни), а вчителі оберуть потрібні їм або учням; можливо це буде єдиний канал або сайт психологічної підтримки з консультаціями відомих в Україні психологів, лікарів, медіа-осіб та інших;
- є гостра потреба в консультуванні батьків учнів, як підтримати та заспокоїти дітей під час воєнних дій; це можуть бути рекомендації психологів – чіткі, зрозумілі та короткі (до 3 хвилин для дітей, до 6 хв – для дорослих);
- необхідно створити центри спілкування для психоемоційного розвантаження дорослих і дітей; там можна було б, наприклад, проводити тренінги з педагогами, з групами батьків та дітей, які потребували б цієї допомоги;

- потрібно забезпечити психологічною підтримкою дітей, чії батьки служать у ЗСУ, а також тим, що вони бачили на власні очі обстріли та вибухи;
- доречними були б заняття з психологом у онлайн форматі для учнів, батьків.

Узагальнений висновок є таким: на думку вчителів, під час війни необхідна належна організація процесу навчання та розвитку молодших школярів.

У вересні 2022 року в закладах загальної середньої освіти України розпочався новий навчальний рік. Його організаційні засади врегульовано правовими умовами для продовження учнями здобуття загальної середньої освіти (наказ МОН «Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» від 13.05.2022 № 438) [1] та іншими правовими актами. До першочергових завдань функціонування системи освіти в умовах правового режиму воєнного стану віднесено створення максимально безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу; відновлення пошкоджених закладів освіти, їх матеріально-технічної бази та засобів навчання; переміщення закладів освіти та учасників освітнього процесу з тимчасово окупованих територій на підконтрольну Україні територію; забезпечення доступності, безперервності та рівного доступу до навчання вимушено переміщених дітей; підтримка психологічного здоров'я учнів та низка інших [2]. Наразі впроваджено чотири моделі організації навчання: очна, дистанційна, змішана та індивідуальна (екстернат або сімейна) форми. Незалежно від місцеперебування українським дітям надана можливість навчатися за вітчизняними програмами і підручниками.

Згідно з результатами проведеного опитування, вчителі початкової школи самостійно приймали рішення щодо планування процесу навчання в новому навчальному році. Більшість із них продовжили опрацьовувати з учнями навчальний зміст у звичній послідовності та в звичайному темпі; частина – спланували діяльність на основі даних вхідного діагностування, яке засвідчило навченість учнів, тобто їхню готовність до подальшого навчання на основі залишкових результатів [3]; інші – розпочали навчання з тематичних блоків, які не змогли опрацьовати на кінець попереднього року.

Зважаючи на наші попередні висновки, що свідчать про доволі строкату картину побудови освітнього процесу на різних територіях країни та значні відмінності в можливостях організувати повноцінне навчання в новому навчальному році, в Інституті педагогіки НАПН України було прийнято рішення зосередити зусилля на підтримці вчителів і їхніх учнів. Зокрема для початкової школи були створені навчально-методичні кейси, укомплектовані матеріалами, які дозволяють здійснювати навчання у різних форматах його організації. Це електронні примірники підручників і навчальних посібників, презентації до уроків, відеозаписи онлайн-уроків, тести для контролю навчальних досягнень, записи вебінарів з методичними рекомендаціями для вчителів тощо. Кейси розміщені на сторінці відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко на фейсбуку (<https://www.facebook.com/groups/pochosvita>). Особливо корисними в ситуації навчання під час війни стали інтерактивні електронні додатки до підручників, створені у співпраці з видавництвом «Ранок» (<https://ua.izzi.digital/#/>). Це

сучасний інтерактивні засоби навчання, які цілісно презентують навчальний матеріал з кожної теми шкільних предметів, вони дають змогу навчатися з будь-якого куточку світу, не потребують постійного інтернету, адаптовані до будь-якого гаджета, мають зручну систему навігації. За їх допомогою діти зможуть не лише опанувати весь необхідний теоретичний матеріал, а й виконувати різноманітні цікаві завдання, самостійно перевіряти правильність їх виконання, переглядати навчальні фільми й анімації, грати в ігри, мандрувати світом 3D, складати пазли та багато іншого. Максимально придатним для організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів в умовах значних ресурсних обмежень став мобільний застосунок «Вивчаю – не чекаю», створений освітніми організаціями War Child Holland та Громадська спілка «Освіторія» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України [4]. Донорами цього проєкту стали UBS Optimus Foundation, Jacobs Foundation, Roger Federer Foundation і Fourfold Foundation. До розроблення навчального контенту застосунку долучалися й науковці відділу. Метою проєкту стало надання всім українським учням 1–4 класів можливості навчатися за українськими навчальними програмами у будь-якій точці світу та за будь-яких організаційних умов. Застосунок містить пізнавальні анімаційні та відеоуроки з математики, які розроблені за підходами мікронавчання. Це невеличкі за тривалістю заняття, що подають суть навчальних тем згідно з календарним плануванням уроків. Їх доповнюють навчальні інтерактивні мініігри для закріплення вивченого матеріалу.

Влітку 2023 року в НАПН розгорнуто роботу зі створення інструментарію та технологій діагностики освітніх втрат на всіх ступенях загальної середньої освіти, із розроблення методичних рекомендацій щодо їх подолання. Збірник матеріалів «Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів. Методичні рекомендації» [5], підготовлений у відділі початкової освіти імені О. Я. Савченко, був презентований на всеукраїнській серпневій конференції «Учені НАПН України – українським учителям» (<https://naps.gov.ua/ua/press/events/3104/>).

Використані джерела

1. Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Наказ МОН України від 13.05.2022 № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0438729-22#Text>
2. Освіта України в умовах воєнного стану. *Інформаційно-аналітичний збірник*. Київ, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitics.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
3. Онопрієнко О. В. Технологія вхідного діагностування навчання учнів початкової школи. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 4. С. 118 – 128.
4. Вивчаю – не чекаю (2022). Міжнародний освітній проєкт. URL: <https://primary.org.ua/about/>

5. Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів. Методичні рекомендації / кол. автор. ; за загальною редакцією О.М. Топузова. Київ, 2023. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736336/>

КОРЕГУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМИ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ВІДПОВІДНО ДО РЕАЛІЙ ЧАСУ

Надія Бібік, Тетяна Павлова

У сучасному варіанті навчально-методичного супроводу в Державному стандарті початкової освіти, відповідних програмах і підручниках відбулось упорядкування і раціональний розподіл тижневого навантаження, предметна узгодженість по горизонталі у межах одного класу і по вертикалі – між освітніми ланками з опорою на досягнення дошкільного періоду; приведення у відповідність цілей освіти з вимогами до оцінювання результатів; узгодження вимірювальних методик з реальними можливостями учнів у співвіднесенні з часом, який виділяється на вивчення відповідного змісту. Однак виклики сьогодення диктують необхідність внесення корективів у нормативне забезпечення. Зазначимо, що учитель, керуючись Законом України «Про загальну середню освіту» (стаття 11), може розробляти авторські освітні програми.

Тому актуальним в цій ситуації було внесення змін до типових освітніх і навчальних програм для 1-2 і 3-4 класів закладів загальної середньої освіти, що зумовлені оголошенням воєнного стану в Україні. Типові освітні програми, розроблені під керівництвом О.Я. Савченко для 1-2 і 3-4 класів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», із затвердженими змінами розміщено на сайті МОН України [1].

У запропонованому варіанті:

- уточнено наповнення змістових ліній питаннями здорової і безпечної поведінки учнів в умовах цивільного захисту;
- доповнено актуальною тематикою щодо навичок взаємодопомоги людей в кризових ситуаціях; застосування інформації про безпеку в різних життєвих ситуаціях;
- конкретизовано завдання формування здорової і безпечної поведінки учнів в кризових умовах, а саме: уміння розпізнавати ситуації, які становлять загрозу для власного життя і здоров'я та життя і здоров'я інших;
- розширено практичний блок застосування норм і правил безпечної поведінки, зокрема: під час оголошення / відбою повітряної тривоги; способи повідомлення про виявлені підозрілі предмети; адекватне реагування на застерезувальні написи; застосування навичок гігієни в умовах карантинних обмежень;
- деталізовано інформацію про зв'язки між людьми в суспільстві; до кого звертатись в небезпечних ситуаціях;

- обґрунтовано безпекові характеристики змісту щодо моделей поведінки в довіллі; участі у справах громади, спрямованих на цивільний захист населення;
- узгоджено і доповнено практичними завданнями щодо застосування інформації в реальному житті;
- доповнено актуальною тематикою соціального характеру (участь у благодійних заходах, взаємодія людей і країн в кризових ситуаціях).

Конкретизуємо сутність змін у порівняльній таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця змісту програм

Попередній зміст програми	Внесені зміни	Обґрунтування
<p>С. 37-38. Пояснювальна записка Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.</p>	<p>Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, безпеку життєдіяльності, ціннісні орієнтації в різних сферах соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.</p>	<p>Зазначено безпекові аспекти</p>
<p>С. 38. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: - створення умов для самовираження учнів у різних</p>	<p>Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: - створення умов для самовираження учнів</p>	<p>Конкретизовано завдання реалізації мети з погляду</p>

<p>видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості.</p>	<p>у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості; -формування моделей здорової і безпечної поведінки; -уміння розпізнавати ситуації, які становлять загрозу для власного життя і здоров'я та життя і здоров'я інших; аналізувати та оцінювати фактори ризикованої поведінки в довкілля, роз'яснювати можливі наслідки недотримання правил безпечного поводження в кризових умовах сьогодення.</p>	<p>безпекових характеристик</p>
<p>С. 38. Тематичну основу курсу складають змістові лінії, які визначені Державним стандартом початкової освіти і охоплюють складники названих вище галузей в їх інтегрованій суті, а саме: «Людина» (пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка);</p>	<p>Тематичну основу курсу складають змістові лінії, які визначені Державним стандартом початкової освіти і охоплюють складники названих вище галузей в їх інтегрованій суті, а саме: «Людина» (пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка в умовах цивільного захисту);</p>	<p>Уточнено наповнення змістових ліній питаннями здорової і безпечної поведінки учнів в умовах цивільного захисту; доповнено актуальною тематикою щодо</p>
<p>«Людина серед людей» (стандарти поведінки в сім'ї, в суспільстві; моральні норми; навички співжиття і співпраці);</p>	<p>«Людина серед людей» (стандарти поведінки в сім'ї, в суспільстві; моральні норми; навички співжиття і співпраці);</p>	<p>навичок взаємодопомоги людей в кризових ситуаціях;</p>

	<i>волонтерська діяльність як спосіб вияву безкорисливої допомоги іншим);</i>	застосування інформації про безпеку в різних життєвих ситуаціях
«Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства. Пізнання свого краю, історії, символів держави. Внесок українців у світові досягнення);	«Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства. <i>Оцінювання загроз для себе і інших.</i> Пізнання свого краю, історії, символів держави. Внесок українців у світові досягнення);	
«Людина і світ» (толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв);	«Людина і світ» (толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв; <i>участь у добродійній діяльності на користь інших; взаємодопомога і підтримка народів у кризових ситуаціях)</i>	
1-й клас		
С. 39. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина описує можливі ризики для життя і здоров'я вдома, у школі, на вулиці	описує можливі ризики для життя і здоров'я вдома, у школі, на вулиці; <i>вибирає безпечні місця для гри, прогулянки, вигулу тварин тощо;</i>	Доповнено практичним застосуванням моделей безпечної поведінки в дома, у школі, в довкіллі
С. 39. Зміст навчання. Людина Людина – частина природи і суспільства. Пізнання себе, своїх можливостей; місце проживання, безпечна поведінка вдома і на вулиці.	Людина – частина природи і суспільства. Пізнання себе, своїх можливостей; місце проживання, безпечна поведінка вдома і на вулиці. <i>Розпізнавання застережних знаків, сигналів (типу «Прохід</i>	

	<i>заборонено», «Повітряна тривога», «Обережно: міни» тощо; поведінка під час виявлення незнайомих предметів.</i>	
<p>С. 40. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина серед людей Сім'я, школа. Поведінка в сім'ї, школі, громадських місцях. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці Стандарти поведінки в суспільстві. Поведінка в громадських місцях (транспорті, на вулиці, в храмі, в театрі, в бібліотеці). Моральні якості (доброзичливість, правдомовність, щирість, подільчивість). Спостереження в довкіллі. Організація досліджень. Розв'язання ситуацій морального вибору.</p>	<p>Сім'я, школа. Поведінка в сім'ї, школі, громадських місцях. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці; участь у благодійних заходах школи, громади. Стандарти поведінки в суспільстві. Поведінка в громадських місцях (транспорті, на вулиці, в храмі, в театрі, в бібліотеці). Моральні якості (доброзичливість, правдомовність, щирість, подільчивість). Спостереження в довкіллі. Організація досліджень. Розв'язання ситуацій морального вибору.</p>	<p>Уточнено Зміст щодо навичок співжиття і співпраці участю в благодійних заходах</p>
<p>С. 40. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина серед людей виявляє зв'язки між людьми в суспільстві (хто про кого дбає, значення праці людей для добробуту країни</p>	<p>виявляє зв'язки між людьми в суспільстві (хто про кого дбає; хто кого захищає, до кого звертатися в небезпечних ситуаціях; значення праці людей для добробуту країни;</p>	<p>Конкретизовано інформацію про зв'язки між людьми в суспільстві; до кого звертатись в небезпечних ситуаціях; брати участь у справах громади, спрямованих на цивільний захист</p>
<p>С. 40. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина серед людей</p>	<p>орієнтується у найближчому просторі; визначає небезпечні ситуації, об'єкти і</p>	<p>участь у справах громади, спрямованих на цивільний захист</p>

орієнтується у найближчому просторі	<i>людей, які можуть становити загрозу</i>	
С. 40. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина серед людей долучається до корисних справ громади	долучається до корисних справ громади, <i>спрямованих на цивільний захист</i>	
С. 41. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина і природа дотримується правил поведінки в природі, та пояснює їх іншим	дотримується правил поведінки в природі, <i>усвідомлює можливу небезпеку від незнайомих об'єктів, пояснює іншим як діяти в небезпечній ситуації, до кого звертатися за допомогою;</i>	Розширено безпекові характеристики змісту щодо поведінки в природі
С. 41. Зміст навчання. Людина і природа Винаходи людства та їх вплив на життєдіяльність людини. Охорона і збереження природи.	Винаходи людства та їх вплив на життєдіяльність людини. Охорона і збереження природи. <i>Правила поведінки в ситуаціях загрози для життя.</i>	
2-й клас		
С. 41. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина розпізнає та описує небезпеку вдома або в школі	розпізнає та описує небезпеку вдома, в школі, <i>в довкіллі</i>	Доповнено ситуаціями поведінки в довкіллі
С. 41. Зміст навчання. Людина серед людей Стандарти поведінки в суспільстві. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці.	Стандарти поведінки в суспільстві. Моральні норми. Навички співжиття і співпраці. <i>Участь у благодійних заходах.</i>	Доповнено актуальною тематикою соціального характеру

<p>С. 42. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина в суспільстві розпитує і збирає інформацію про свій край і державу, історичні події, відомих осіб</p>	<p>розпитує і збирає інформацію про свій край і державу, історичні події, відомих осіб, <i>захисників і захисниць Вітчизни</i></p>	<p>Доповнено актуальною тематикою соціального характеру</p>
<p>С. 42. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина і світ на конкретних прикладах доводить важливість взаємозв'язків і взаємодії між країнами</p>	<p>на конкретних прикладах доводить важливість взаємозв'язків і взаємодії між країнами <i>в кризових ситуаціях</i></p>	<p>Розширено інформацію про взаємодію країн в кризових ситуаціях</p>
<p>С. 42. Зміст навчання. Людина і світ Толерантне ставлення до різноманітності культур, звичаїв. Внесок українців у світові досягнення. Історичні події. Видатні історичні постаті. Розв'язання ситуацій морального вибору.</p>	<p>Толерантне ставлення до різноманітності культур, звичаїв. Внесок українців у світові досягнення. Історичні події. Видатні історичні постаті. Розв'язання ситуацій морального вибору. <i>Приклади допомоги постраждалим від воєнних дій.</i></p>	<p>Доповнено актуальною інформацією, що стосується викликів сьогодення</p>
<p>3-й клас</p>		
<p>С. 51. Пояснювальна записка Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство,</p>	<p>Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство,</p>	<p>Зазначено безпекові аспекти</p>

<p>ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.</p>	<p>безпеку життєдіяльності, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.</p>	
<p>С. 51-52. Пояснювальна записка Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: - створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості.</p>	<p>Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: - створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості; -формування моделей здорової і безпечної поведінки; -уміння розпізнавати ситуації, які становлять загрозу для власного життя і здоров'я та життя і здоров'я інших; аналізувати та оцінювати фактори ризикованої поведінки в довкілля, роз'яснювати можливі наслідки недотримання правил безпечної поведінки в кризових умовах сьогодення.</p>	<p>Конкретизовано завдання реалізації мети з погляду безпекових характеристик</p>
<p>С. 52.</p>	<p>Тематичну основу курсу складають змістові лінії,</p>	<p>Уточнено наповнення</p>

<p>Тематичну основу курсу складають змістові лінії, які визначені Державним стандартом початкової освіти і охоплюють складники названих вище галузей в їх інтегрованій суті, а саме: «Людина» (людина – частина природи і суспільства, пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка);</p>	<p>які визначені Державним стандартом початкової освіти і охоплюють складники названих вище галузей в їх інтегрованій суті, а саме: «Людина» (людина – частина природи і суспільства, пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка в умовах цивільного захисту)</p>	<p>змістових ліній питаннями здорової і безпечної поведінки учнів в умовах цивільного захисту; доповнено актуальною тематикою щодо навичок взаємодопомоги</p>
<p>«Людина серед людей» (соціальні ролі (школяр, член сім'ї і громади), стандарти поведінки в сім'ї, в школі, в громадських місцях; моральні норми; навички співжиття і співпраці, соціальні зв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей);</p>	<p>«Людина серед людей» (соціальні ролі (школяр, член сім'ї і громади), стандарти поведінки в сім'ї, в школі, в громадських місцях; моральні норми; навички співжиття і співпраці, соціальні зв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей; волонтерська діяльність як спосіб вияву безкорисливої допомоги іншим)</p>	<p>людей в кризових ситуаціях; застосування інформації про безпеку в різних життєвих ситуаціях</p>
<p>«Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства і громадянина України. Пізнання свого краю, історії, символів держави. Внесок українців у світові досягнення);</p>	<p>«Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства і громадянина України. Оцінювання загроз для себе і інших. Пізнання свого краю, історії, символів держави. Внесок українців у світові досягнення)</p>	

<p>«Людина і світ» (Земля – спільний дім для всіх людей; толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв; залежність стану довкілля від поведінки всіх людей);</p>	<p>«Людина і світ» (Земля – спільний дім для всіх людей; толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв; залежність стану довкілля від поведінки всіх людей; <i>участь у добродійній діяльності на користь інших; взаємодопомога і підтримка народів у кризових ситуаціях</i>)</p>	
<p>С. 54 Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина серед людей</p>	<p><i>пояснює можливі ризики для життя і здоров'я вдома, у школі, на вулиці; вибирає безпечні місця для гри, прогулянки, вихову тварин тощо;</i></p>	<p>Доповнено практичним застосуванням моделей безпечної поведінки в</p>
<p>С. 54. Зміст навчання. Людина серед людей. Небезпечні ситуації в школі, вдома, на вулиці.</p>	<p>Небезпечні ситуації в школі, вдома, на вулиці під час навчання, гри, <i>дозвілля. Розпізнавання і реагування на застережливі знаки, сигнали (типу «Прохід заборонено», «Повітряна тривога», «Обережно: міни» тощо; поведінка під час виявлення незнайомих предметів.</i></p>	<p>дома, у школі, в довкіллі</p>
<p>С. 54. Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення). • Моделювання способів поведінки чуйного ставлення до старших та інших членів сім'ї. • Моделювання</p>	<p>Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення). • Моделювання способів поведінки у ставленні до старших та інших членів сім'ї. • Моделювання способів вирішення</p>	<p>Узгоджено і доповнено практичними завданнями застосування інформації в реальному житті</p>

<p>способів вирішення конфліктних ситуацій (з опорою на літературні твори, ситуації реального життя)</p>	<p>конфліктних ситуацій (ситуації реального життя) Моделювання поведінки під час виявлення вибухонебезпечних предметів; оголошення повітряної тривоги.</p>	
<p>С. 55. Практичні роботи</p> <ul style="list-style-type: none"> Обговорення правил поведінки, прийнятих у класі, школі, місцевій громаді. Моделювання (інсценізація) поведінки у громадських місцях (з опорою на літературні твори, ситуації реального життя). 	<p>Практичний блок (спостереження, дослідження, вправління).</p> <ul style="list-style-type: none"> Обговорення правил поведінки, прийнятих у класі, школі, місцевій громаді. Моделювання (інсценізація) поведінки у громадських місцях ситуації реального життя). 	
<p>С. 55. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина в суспільстві виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави традицій і звичаїв твого краю</p>	<p>виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави, захисників і захисниць Вітчизни, традицій і звичаїв свого краю</p>	<p>Приведено у відповідність до викликів сьогодення</p>
<p>С. 55. Практичний блок (спостереження, дослідження, вправління).</p> <ul style="list-style-type: none"> Створення альбому, портфоліо або облаштування тематичної виставки «Ми – громадяни України» (зображення символів, листівки, світлини). Розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо ... » (ситуації правопорушень) 	<p>Практичний блок (спостереження, дослідження, вправління).</p> <ul style="list-style-type: none"> Створення альбому, портфоліо або облаштування тематичної виставки «Ми – громадяни України» (зображення символів, листівки, світлини). Розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо ... » (ситуації) 	<p>Конкретизовано ситуації застосування інформації в життєвому досвіді</p>

	<p><i>вибору поведінки в умовах небезпеки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -поведінка під час оголошення/відбою повітряної тривоги; -способи повідомлення про виявлені підозрілі предмети; -адекватне реагування на застережувальні написи) 	
<p>С. 55. Зміст навчання. Людина у суспільстві</p> <p>Людина – частина суспільства. Сім'я, дитячий колектив, друзі. Залежність людей один від одного. Взаємодопомога</p>	<p>Людина – частина суспільства. Сім'я, дитячий колектив, друзі. Залежність людей один від одного. Взаємодопомога.</p> <p>Благодійність і волонтерство як вияв взаємодопомоги.</p>	<p>Уточнено зміст щодо навичок співжиття і співпраці участю в благодійних заходах</p>
<p>С. 55. Зміст навчання. Людина і світ.</p> <p>Співробітництво країн у питанні збереження природи, обміну культурою, товарами, безпечного життя, запобігання стихіям.</p>	<p>Співробітництво країн у питанні збереження безпечного життя, природи, обміну культурою, товарами, запобігання стихіям та іншим викликам.</p>	<p>Розширено інформацію про взаємодію країн в кризових ситуаціях</p>
<p>С. 56. Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення).</p> <p>Проект «Славетні українці». Накопичення даних про відомих українців із різних сфер життя (мистецтво, спорт, наука) та їх представлення у різних формах (тексти, світліни, розповіді та ін</p>	<p>Проект «Славетні українці». Накопичення даних про відомих українців із різних сфер життя (захист Вітчизни, порятунок людей в надзвичайних ситуаціях, мистецтво, спорт, наука) та їх представлення у різних формах (тексти, світліни, розповіді та ін.)</p>	<p>Актуалізовано інформацію патріотичного змісту у різних формах презентації</p>

<p>С. 59. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина і природа дотримується правил безпечної поведінки у природі (у лісі, на воді тощо); оцінює власну поведінку і поведінку інших людей у природі; розуміє цінність природи для життя людей, залежність якості життя людей від стану навколишнього середовища</p>	<p>дотримується правил безпечної поведінки у природі (у лісі, на воді тощо); оцінює власну поведінку і поведінку інших людей у природі; <i>пояснює наслідки ризикованої поведінки для себе й інших у довкіллі;</i> розуміє цінність природи для життя людей, залежність якості життя людей від стану навколишнього середовища</p>	<p>Розширено безпекові характеристики змісту щодо поведінки в природі</p>
<p>С. 59. Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення) Правила безпечної поведінки у природному середовищі (моделювання та аналіз ситуацій перебування у природі).</p>	<p>Правила безпечної поведінки у природному середовищі. <i>Моделювання та аналіз ситуацій перебування у природі, послідовність дій у разі виникнення небезпеки (виявлення вибухонебезпечних предметів, підозрілих осіб).</i></p>	
4-й клас		
<p>С. 59. Зміст навчання. Людина Неповторність кожної людини. Життя людини – найвища цінність. Благодійність як прояв добра і співчуття.</p>	<p>Неповторність кожної людини. Життя людини – найвища цінність. Благодійність як прояв добра, співчуття, <i>взаємодопомоги.</i></p>	<p>Продовжено тематику, яка стосується благодійності, взаємодопомоги між людьми</p>
<p>С.60. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина</p>	<p>пояснює, як уникнути небезпеки вдома, в школі, в довкіллі. <i>Обмін досвідом уникнення</i></p>	<p>Забезпечено практичне спрямування на основі</p>

пояснює, від чого залежить безпека вдома, в школі, в довкіллі	небезпеки в реальних ситуаціях.	актуалізації життєвого досвіду учнів
С. 60. Очікувані результати навчання здобувачів освіти. Людина в суспільстві наводить приклади, відповідальності за скоєні правопорушення;	наводить приклади відповідальності за скоєні правопорушення;	
С. 60. Зміст навчання. Людина в суспільстві Моделювання різних соціальних ролей (учень – учитель – директор школи – продавець – екскурсовод – водій – міліціонер)	Моделювання різних соціальних ролей (<i>учень/учениця</i> – <i>учитель/учителька</i> – <i>лікар/лікарка та ін.</i>)	Відкореговано текст з погляду гендерної відповідності
С. 60. Зміст навчання. Людина в суспільстві Розкриття взаємозв'язків між людьми у процесі виконання соціальних ролей (продавець - покупець, лікар – пацієнт, пішохід – водій)	Розкриття взаємозв'язків між людьми у процесі виконання соціальних ролей	
С. 60. Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення) Рольова гра «Супермаркет», «Я пасажир» та інші на вибір	Практичний блок (спостереження, дослідження, вправлення) Рольова гра «Супермаркет», «Я пасажир/пасажирка», « Я рятувальник/рятувальниця » та інші на вибір	Розширено ситуації застосування
С. 61. Зміст навчання. Людина і світ Найближчі сусіди України.		Відредаговано з урахуванням викликів сьогодення

Залишається актуальним підхід до забезпечення варіативності навчально-методичного супроводу, тобто вчителям, педагогічним колективам надається можливість вибору НМЗ залежно від їх професійних переваг і умов навчання.

Розподіл годин на вивчення окремих тем, обсяг матеріалу планує вчитель залежно від умов онлайн / офлайн навчання. Так, онлайн-навчання потребує ущільнення матеріалу щодо виконання дослідницько-пізнавальних завдань, в процесі організації краєзнавчих розвідок, подорожей-спостереження, виготовлення виробів, виконання колективних проєктів.

Конкретні рекомендації щодо організації освітнього процесу в 1-2 і 3-4 класах, використання сучасних методик і технологій в навчанні з орієнтирами для планування уроків оприлюднено в посібнику «Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів» [2].

Використані джерела

1. Навчальні програми для 1-4 класів. Програми Нової української школи. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1-2 клас; Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
2. Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів. Методичні рекомендації / кол. автор. ; за загальною редакцією О.М. Топузова. Київ, 2023. 146с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736336/>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОПЕДЕВТИЧНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ОСНОВАМИ РАДІАЦІЙНО-ГІГІЄНИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Надія Бібік, Тетяна Павлова

Пропедевтичне ознайомлення з основами радіаційно-гігієнічної безпеки має на меті організувати доступне молодшим школярам пізнання елементів радіаційно-гігієнічної грамоти у тісному зв'язку з вивченням інших предметів навчального плану, насамперед «Я досліджую світ», «Довкілля». Можливим і перспективним вважається шлях інтеграції зазначеного змісту з природознавчим і людинознавчим (вивчення тіла людини, її органів; живої і неживої природи: особливостей води, ґрунту, повітря, впливу сонячного випромінювання; спостереження за сезонними змінами в природі, участь у природоохоронних заходах у позаурочній діяльності).

Обмаль знань про можливі негативні наслідки обстеження незнайомих об'єктів, необачної поведінки в доквіллі нерідко роблять учнів потерпілими у зв'язку зі своєю необізнаністю.

Особливо це актуально зараз – в умовах безпрецедентного за своїми екологічними, медико-біологічними та морально-психологічними наслідками воєнного стану, зокрема на територіях поблизу АЕС.

Підготовка зазначених матеріалів ґрунтувалась на з'ясуванні в учителів під час онлайн-зустрічей необхідності для учнів початкових класів фактичних знань про природну і штучну радіоактивність, її джерела, вплив на живу природу, шляхи розповсюдження радіації, умови захисту від шкідливих доз опромінювання в повсякденному житті, поведінку у випадку радіаційної небезпеки. Цим питанням присвячено приведений нижче практичний матеріал.

Яке значення мають радіаційно-гігієнічні знання для людини? На жаль, вибух у Чорнобилі довів необхідність накопичувати знання про те, як врятуватись у цій ситуації; максимально знизити дію шкідливого випромінювання. Адже дуже прості для виконання заходи можуть врятувати людину в подібних ситуаціях: закрити вікна, квартирки, не виходити на вулицю без головного убору. Є правила, звичайно, складнішого гатунку. Але у всіх випадках, чим краще і більше знати про поведінку в небезпечній ситуації, тим більша гарантія зберегти себе і своє здоров'я.

Як молодшим школярам пояснити саме явище радіоактивності?

Звичайно, їм недоступний буде механізм поділу ядер. Але дітям важливо знати, що деякі матеріали здатні випромінювати високу енергію, яка не сприймається органами чуття людини. Ми її не бачимо, не чуємо, не відчуваемо на дотик. З малими дозами випромінювання людина часто зустрічається в своєму житті. Адже випромінює телевізор, комп'ютер, рентгенівський апарат. Але усе залежить від кількості опромінення.

Які можуть бути рекомендації для дітей в ситуаціях радіаційної небезпеки? Що може залежати від них?

Після одержання інформації про радіаційну загрозу необхідно:

- одразу укритися в будинку. Адже стіни дерев'яного будинку послаблюють випромінювання в 2 рази, а цегляного – в 10 разів. Заглиблені сховища (підвали) ще більше знижують ризик;
- захистити помешкання (будинок) від проникнення радіоактивних частин з повітрям: закрити квартирки, щільно закрити рами і двері;
- терміново зробити запас питної води в закриті посудини, перекрити крани;
- допомогти батькам підготуватися до можливої евакуації: взяти з собою документи, предмети першої необхідності, запакувати ліки, мінімум білизни і одягу. Зібрані речі запакувати в герметичні мішечки і скласти їх у приміщенні, яке найбільше захищене від проникнення зовнішнього забруднення (віддаленому від вікон, дверей тощо).

Намагатися виконувати такі правила:

- використовувати в їжу лише продукти, які зберігалися в закритому приміщенні;
- уникати тривалого перебування на забрудненій території, особливо на дорозі, траві, не ходити в ліс, утриматися від купання в водоймах;
- змінити взуття, коли заходиш в приміщення (брудне взуття слід

залишати за дверима).

Необхідно використовувати наявні засоби захисту:

- органів дихання – прикрити трот і ніс змоченою у воді марлевою пов'язкою, рушничком або будь-якою частиною одягу;
- шкіри і волосся – прикрити будь-якими предметами одягу, головними уборами.

Кожне з наведених правил потребує окремої розмови, аргументації необхідності його дотримання. Молодшим школярам складно одразу втримати в пам'яті так багато правил. Тому з ними краще поступово ознайомлювати, моделюючи окремі ситуації.

Важливо попередити можливі випадки порушення поведінки молодших школярів у разі небезпеки: непослух, бажання бути на вулиці наперекір рекомендаціям, заважати старшим, не виконувати захисних заходів тощо. Важливо, щоб діти переконались у необхідності дисциплінованого й організованого виконання рекомендацій, які сприятимуть збереженню здоров'я.

Для закріплення одержаних уявлень можна використати проблемні завдання, запропонувати ситуації вибору. Наприклад:

- з перелічених предметів виберіть ті, які треба підготувати для можливої евакуації: іграшки, рюкзак з книгами, документи, запас консервів;
- обговоріть, чому небезпечно перебувати під дощем;
- яка вода придатна для пиття: з термосу чи з водопроводу;
- куди подіти забруднений одяг: скласти його в кімнаті, в ванній випрати, заховати в мішечок тощо.

Чому не можна гратися іграшками, які були на вулиці.

Багато важить дотримання чистоти приміщення, де ми живемо і працюємо. Необхідне вологе прибирання, ретельне витирання пилу з меблів, підвіконь, зміна взуття. Ну і, звичайно, особиста гігієна:

- ретельно мити руки з милом перед вживанням їжі;
- полоскати рот і горло перед прийманням їжі;
- часто приймати душ;
- дбати про чистоту одягу.

Як зацікавити дітей програмовим змістом? Щонайперше – забезпечити дитячу активність у процесі пізнавальної діяльності. Наприклад, встановлюючи ланцюги розповсюдження радіації, учні усвідомлено ставитимуться до можливої небезпеки, яку може приховувати їжа, пил тощо. Таких ланцюгів безліч. Варто надати можливість зобразити схеми просторового і харчового розповсюдження радіації. Для цього можна використати завдання:

- Продовж ланцюжок розповсюдження: пилок квітки – бджола – .....; водойма – риба – .....; дорога – взуття – ..... тощо. Заохочуються довші зі переліком об'єктів забруднення ланцюжки, їх різноманітність, оригінальність думки.

Щоб досягти правильного реагування на знак «Радіаційна небезпека» домогтися його впізнавання, виділення зі схожих, запам'ятання, розуміння

важливості, необхідно роз'яснити, що він означає. Жовтогарячий колір привертає до себе увагу. Три пелюстки знаку означають випромінювання.

Учням можна запропонувати завдання: серед дорожніх знаків розпізнати знак «радіаційна небезпека», визначити властиві лише йому ознаки, змалювати в зошит, і розповісти, як діяти, коли побачиш цей знак.

Для кращої орієнтації в темі учні можуть розв'язати ситуації вибору:

- Біля лісу ти побачив / побачила знак «Радіаційна небезпека». Твої дії: обійдеш його збоку і заглибишся в ліс чи повернеш в протилежний бік?
- Випав білі-білий сніг. Менша сестричка захотіла поспробувати його на смак. Що ти їй порадиш?
- Діти сперечалися: де пил може бути радіоактивним у разі повідомлення про радіаційну небезпеку: на вулиці чи в кімнаті?

Реалізуючи в той чи інший спосіб наведені рекомендації, важливо їх конкретизувати, наблизити до потреб учнів, умов їхнього проживання.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В 1–2 КЛАСАХ

Оксана Вашуленко

Упродовж 2023 року реалізовувався аналітико-констатувальний етап з підтеми дослідження «Управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках читання в 1–2 класах». Завдання етапу полягало в обґрунтуванні сукупності педагогічних умов управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках читання з урахуванням освітніх реалій воєнного стану і післявоєнного періоду відбудови України.

Експериментом були охоплені вчителі й учні/учениці початкових класів Боярського академічного ліцею «Інтелект» Боярської міської ради Фастівського району Київської області; Боярського академічного ліцею «Лідер» Боярської міської ради Фастівського району Київської області; Ворзельського ліцею № 10 Бучанської міської територіальної громади; Луб'янської гімназії № 7 Бучанської міської територіальної громади; Гаврилівського ЗЗСО I–III ступенів № 8 Бучанської міської територіальної громади; Синяківського ліцею № 15 Бучанської міської територіальної громади.

Окреслимо основні результати проведеного дослідження.

Одним із пріоритетних завдань сучасної початкової школи є формування особистості, здатної ефективно працювати і навчатися протягом життя. Найважливішою умовою і, водночас, показником ефективності процесу формування ініціативної, самостійної особистості, яка бажає й вміє вчитися, прагне до постійного й активного накопичення знань, є пізнавальна активність здобувача освіти, його ставлення до засвоєння знань, мотиви навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз теорії та сучасної практики навчання свідчить, що продуктивне навчання неможливе без пошуку шляхів управління розвитком навчально-

пізнавальної діяльності учнів, адже формування очікуваних результатів здобувачів освіти, їхніх здібностей відбувається саме у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Крім того, багато дослідників визначають молодший шкільний вік як найсприятливіший для здійснення педагогічного управління. Організація навчально-пізнавальної діяльності в умовах дистанційного навчання та воєнного стану, управління її розвитком постає як одна з актуальних педагогічних проблем сьогодення.

Управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках читання в 1–2 класах у дистанційному форматі висуває нові вимоги до педагога, адже взаємодія учасників навчального процесу відбувається в іншому форматі. Аналіз сучасного стану розробленості зазначеної проблеми свідчить про відносно незначний обсяг теоретичних і практичних напрацювань щодо організації та управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів у дистанційному форматі.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, з'ясовано, що різні аспекти проблеми навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів були предметом досліджень низки науковців. Зокрема, питання формування та активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти відображене у працях Н. Бібік, О. Киричук, Г. Костюка, Л. Проколієнко, Н. Скрипниченко, О. Скрипниченка, О. Савченко та ін.; дослідження пізнавальних процесів молодших школярів висвітлено у наукових доробках Л. Балацької, Л. Божович, Л. Виготського та ін.; проблема управління навчально-пізнавальною діяльністю стала предметом дослідження Б. Коротяєва, В. Лозової, В. Онищука та ін., основні положення сучасної теорії розвитку пізнавального інтересу в молодших школярів як вагомому мотиву учіння відображено у працях Н. Бібік, О. Савченко та ін.

Результати аналізу наукової літератури засвідчують спрямованість навчально-пізнавальної діяльності на засвоєння нових знань, формування умінь і способів діяльності, а також на результативність навчання в початкових класах та необхідність перегляду, уточнення та розширення наукових уявлень про управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах воєнного стану.

Аналіз сутності базового поняття досліджуваної проблеми – «навчально-пізнавальна діяльність», дав можливість зробити такий висновок: навчально-пізнавальна діяльність – це єдність двох аспектів: навчального та пізнавального, у якому навчальна діяльність є інструментом здійснення пізнання [3, с. 90].

У результаті аналізу понять «діяльність», «навчальна діяльність» і «навчально-пізнавальна діяльність», зроблено узагальнення, що навчально-пізнавальна діяльність учнів початкових класів є підструктурою діяльності як системи. Її особливістю є спрямованість структурних компонентів на досягнення цілей, засвоєння змісту і результатів навчання.

Отже, навчально-пізнавальна діяльність – це процес усвідомленої, цілеспрямованої діяльності учнів із розв'язання навчально-пізнавальних завдань, що передбачає також опанування необхідними для цього знаннями, вміннями і способами діяльності.

Навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів організовується вчителем. Тому процес управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів ми розуміємо як педагогічну діяльність учителя, яка передбачає його взаємодію з учнем. Вона зумовлюється педагогічними цілями, які досягаються шляхом розв'язання системи дидактичних завдань, змістом навчального матеріалу. Діяльність учителя – це система педагогічних дій, які спрямовані на навчально-пізнавальну діяльність школяра з метою формування очікуваних результатів навчання. Педагогічні дії реалізуються певними способами, які залежать від особливостей навчального предмета, мети навчально-пізнавальної діяльності учня та умов, у яких цей процес відбувається. Об'єктом педагогічних дій є учень, який має певний рівень сформованої свідомості і самосвідомості, знань і досвіду, психічних процесів, властивостей, які розвиваються і формуються у процесі навчання. Тому всі педагогічні дії і навчально-пізнавальна діяльність учня опосередковуються психікою дитини, що зумовлює специфіку педагогічної діяльності.

Діяльність педагога у процесі навчання полягає в активізації та забезпеченні високої результативності навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей [4].

Як бачимо, Типова освітня програма орієнтує вчителя на формування у здобувачів освіти комунікативної і читацької компетентностей, що передбачає формування умінь користуватися усіма видами мовленнєвої діяльності.

Навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів на уроках читання реалізується у таких видах мовленнєвої діяльності: аудіювання; говоріння і читання. Предметом нашого дослідження є аудіативна діяльність учнів на уроках читання в 1–2 класах.

Розвиток у молодших школярів умінь слухати і розуміти усне мовлення є одним із важливих завдань сучасної початкової школи. З огляду на значущість цього завдання у Державному стандарті початкової освіти і в Типовій освітній програмі з мовно-літературної галузі визначено змістову лінію «Взаємодіємо усно», яка передбачає формування умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях.

Відповідно до чинної Типової освітньої програми з літературного читання (1–2 кл.) на завершенні I циклу навчання у початковій школі здобувач освіти досягає таких основних освітніх результатів стосовно сприймання, аналізу, інтерпретації та оцінювання усної інформації:

- з увагою сприймає усні репліки співрозмовника, доречно реагує на них;
- виконує навчальні та ігрові дії відповідно до прослуханої інструкції;

- слухає й розуміє коротке монологічне висловлення;
- відповідає на запитання за змістом прослуханого (хто? що? де? коли? як?);
- розповідає, про що мовиться в тексті, який прослуховувався;
- ділиться своїми почуттями та емоціями від почутого;
- розповідає, що зацікавило в усному повідомленні [4].

Аналіз праць із психології, психолінгвістики, лінгвістики, педагогіки свідчить, що на сучасному етапі проблема розвитку вмінь слухати і розуміти усне мовлення не перестає бути актуальною, але змінюється підхід до її вивчення. А саме, наголошується про комплексний підхід до її дослідження, доцільність у творчій співпраці вчених різних галузей знань (психологів, психолінгвістів, педагогів, лінгводидактів та ін.).

Психологічні та психолінгвістичні засади розвитку аудіативних умінь розкрито у працях П. Зінченка, Г. Костюка та ін. Лінгводидактичні особливості аудіативної діяльності розглядаються в дослідженнях М. Антонюк, І. Гудзик, Н. Жеренко, Н. Харламової, С. Цінько, Г. Шелехової та ін. Питання розвитку аудіативних умінь і навичок у методичному аспекті порушували О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, І. Гудзик, Т. Донченко, С. Дубовик, І. Лапшина, С. Караман, В. Мельничайко, Г. Михайловська, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, С. Цінько, Г. Шелехова та ін.

У результаті аналізу науково-методичної літератури було встановлено, що процес аудіювання на уроках читання в 1–2 класах – це складна рецептивна мисленнєво-мнестична діяльність, пов'язана зі сприйманням, розумінням і активною переробкою інформації, що міститься в усному мовленнєвому повідомленні. Зміст роботи з формування аудіативних умінь визначається багатоаспектністю процесу сприймання усного мовлення, яке здійснюється і на сенсорному (акустичному, чуттєвому), і на перцептивному (смысловому) рівнях. Отже, робота з аудіювання має бути спрямована і на розвиток мовленнєвого слуху, і на усвідомлення почутого.

За даними психологів і методистів, добре розвинені аудіативні вміння учнів є загальнонавчальними, міжпредметними вміннями, сформованість яких впливає на ефективність навчання молодших школярів і оволодіння ними мовленням. Однак, за нашими спостереженнями, з чотирьох видів навчальної мовленнєвої діяльності, вчителі найменше приділяють уваги саме аудіюванню (слуханню і розумінню).

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, власні спостереження за навчальним процесом на уроках читання у 1–2 класах переконує, що процес формування умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію не буде ефективним без спеціально організованої, цілеспрямованої роботи над цим видом мовленнєвої діяльності.

У результаті дослідження нами зроблено висновок, що ефективне формування аудіативних умінь учнів 1–2 класів на уроках читання має забезпечуватися на основі компетентнісного, комунікативно-діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Компетентнісний підхід передбачає формування та розвиток ключових і предметних компетентностей. Основна мета початкового курсу мовно-літературної освіти полягає у формуванні комунікативної і читацької компетентності молодшого школяра. Комунікативна компетентність особистості виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань.

Комунікативно-діяльнісний підхід на сучасному етапі є найдієвішим і найактуальнішим, оскільки передбачає, що в центрі педагогічної роботи перебуває учень як суб'єкт навчальної діяльності; система навчання передбачає врахування індивідуально-психологічних, вікових, національних особливостей та інтересів школяра. Однією з найбільш вагомих переваг комунікативно-діяльнісного підходу є те, що учень отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно у процесі власної навчально-пізнавальної діяльності [2, с. 427-428].

Основним шляхом модернізації сучасної української школи загалом і літературної освіти зокрема є її розвиток на принципах особистісно зорієнтованого навчання, що передбачає організацію навчально-пізнавальної діяльності з повагою до особистості дитини, урахуванням особливостей індивідуального розвитку і потреб кожної дитини, створення комфортних умов для особистісного й читацького розвитку школяра, формування життєвих компетентностей, реалізації здібностей.

Ключовими ознаками особистісно зорієнтованого навчання є: стимулювання розвитку, саморозвитку і відповідальності учнів; зосередження на потребах дитини; опора на суб'єктний досвід школяра; гуманізація навчального спілкування; співпраця, співтворчість учня і вчителя; турбота про фізичне й емоційне здоров'я учнів; пристосування методики до можливостей учнів; діяльнісна основа (школяр навчається самостійно здобувати і застосовувати знання). Це сприятиме зростанню рівня внутрішньої мотивації, зниженню рівня тривожності, зростання впевненості у своїх силах, розвитку самостійності, формуванню ключових і предметних компетентностей.

Важливим і визначальним в організації роботи над формуванням аудіативних умінь учнів 1–2 класів на уроках читання є застосування в навчальному процесі таких принципів:

- дидактичних: демократизації і гуманізації навчання; систематичності і послідовності; доступності; свідомості й активності; міцності знань, умінь і навичок; індивідуалізації і диференціації навчання; емоційності навчання; наступності і перспективності;
- лінгводидактичних: комунікативності; комплексного підходу до формування аудіативних умінь; комунікативної спрямованості навчання.

Відомо, що сукупність спеціально створених педагогічних умов може впливати на перебіг навчально-пізнавального процесу, прискорювати або сповільнювати процеси навчання та розвитку особистості, визначати якість одержаних результатів.

У процесі наукового пошуку було встановлено, що розвиток і вдосконалення умінь учнів 1–2 класів усвідомлено сприймати та розуміти усну інформацію буде ефективним за таких педагогічних умов:

- забезпечення позитивної мотивації у процесі навчально-пізнавальної діяльності;
- створення позитивного емоційного освітнього середовища;
- урахування вчителем під час роботи психолого-педагогічних особливостей процесу аудіювання;
- розвиток в учнів пізнавальних процесів, які є визначальними для аудіативної діяльності (уваги, пам'яті, уяви);
- системного підходу до формування аудіативних умінь на уроках читання;
- розроблення системи вправ і завдань для розвитку умінь слухати і розуміти усне мовлення;
- використання комплексу сучасних форм, методів і засобів формування аудіативних умінь;
- урахування індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів та психолінгвістичних особливостей смислового сприймання усних висловлювань
- систематичне формувальне оцінювання навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Ефективність учіння значною мірою залежить від сформованості в учнів навчально-пізнавальних мотивів. Мотив виконує роль загальної мети і є формою вияву потреби. Він є головною рушійною силою, яка спонукає учня до діяльності, зміст і форма якої визначаються індивідуальними можливостями і досвідом суб'єкта та умовами здійснення діяльності. Пізнавальна діяльність, як доведено дослідниками, спонукається не одним, а кількома мотивами, які визначаються змістом навчального предмета і навчально-пізнавальною діяльністю. Це такі мотиви: процесуальні (пов'язані із виконанням різних видів діяльності, пошуком способів розв'язання навчально-пізнавальних завдань, бажанням навчитися виконувати певні дії); змістові (зумовлені змістом завдань, об'єктами, з якими відбуваються дії, їх будовою, властивостями, значенням).

Серед пізнавальних мотивів провідне місце займає пізнавальний інтерес.

У процесі дослідження було з'ясовано, що значний вплив на результативність навчально-пізнавальної діяльності має розвиток емоційної сфери учнів. Якщо це були позитивні емоції, то учні з радістю сприймали завдання вчителя й активно включалися в роботу. А негативні емоції, які в сучасних реаліях воєнного стану доводиться переживати дітям, ставали перешкодою не тільки для виконання завдання, а й для включення в роботу. Тому необхідно створювати атмосферу емоційного комфорту, доброзичливості, толерантності у процесі навчально-пізнавальної діяльності і під час перебування учнів у школі. Емоційно комфортне освітнє середовище сприятиме формуванню в учнів позитивного ставлення до змісту навчального предмета і навчально-

пізнавальної діяльності, розвитку пізнавальних інтересів і пізнавальної активності.

Аудіювання є складною розумовою діяльністю, у якій поєднується безпосереднє чуттєве сприймання акустичних сигналів, розпізнавання в них мовних одиниць різних рівнів та смислова інтерпретація сприйнятого матеріалу. Слухач чує неперервний потік акустичних сигналів і повинен розпізнати в ньому впорядковане повідомлення, декодувати його. Це складний, багатоступеневий психологічний процес. Знання педагогом психологічних особливостей аудіювання необхідне для ефективного управління розвитком аудіативних умінь молодших школярів.

Успіх роботи спрямованої на формування аудіативних умінь молодших школярів значною мірою залежить від розвитку уваги (умінні слухати, не відволікатися), пам'яті (умінні утримувати в пам'яті більший обсяг матеріалу з тексту, що пропонується для слухання), уяви (вміння уявити те, про що мовиться).

Оскільки аудіювання є передумовою для оволодіння іншими видами мовленнєвої діяльності, відсутність системного підходу до навчання аудіюванню призводить до стихійного формування в учнів умінь слухати і розуміти усне мовлення, і як наслідок це може позначитися на мовній підготовці школярів.

Складовими елементами системного підходу є зміст, методи, форми, способи і засоби навчання.

Систему вправ і завдань з аудіювання доцільно розробляти так, щоб у них було послідовно представлено одиниці різних мовних рівнів: звуки, слова, сполучення слів, речення тексти.

Розвиток мовленнєвого слуху передбачає вміння вирізнити в суцільному звуковому потоці окремі елементи, ідентифікувати їх; адекватно сприймати інтонаційні якісні характеристики мовлення; сприймати на слух особливості звучання слова, у т. ч. його наголошування; відмінність між подібними, але не тотожними словами (формами слова) однієї мови; чути такі властивості інтонуювання висловлювання, як мелодика (підвищення чи зниження висоти тону), пауза, логічний наголос, темп, тембр, інтенсивність звучання тощо.

Розвиток розуміння передбачає вміння усвідомлювати значення окремих елементів тексту: слів, сполучень слів, речень; а також розуміти цілий текст (його тему, фактичний зміст, основну думку, окремі особливості побудови, стилю тощо).

Для формування зазначених умінь необхідно визначати зміст, добирати матеріал, розробляти методи, прийоми навчання. Робота з аудіювання має складати невід'ємну частину уроків читання. Вона може здійснюватися одночасно з іншим видом діяльності і бути не тривалою або розгорнутою (10-15 хвилин).

Важливе значення має індивідуальний підхід до учнів із різним рівнем розвитку, створення для них ситуацій успіху, радощів відкриття, подолання труднощів під час виконання складних завдань, оволодіння новими способами діяльності, відчуття постійної підтримки.

Організовуючи навчально-пізнавальну діяльність необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості молодших школярів, що потребує адаптивності – гнучкості управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності.

Обов'язково потрібно діагностувати досягнення на кожному з етапів процесу формування аудіативних умінь, вчасно виявляти проблеми й запобігати їх накопиченню, аналізувати стан здобутих очікуваних результатів і приймати рішення щодо корегування навчально-пізнавальної діяльності і методів навчання відповідно до індивідуальних потреб дитини, мотивувати прагнення здобути максимально можливі результати, виховувати ціннісні якості особистості, бажання навчатися, не боятися помилок, переконання у власних можливостях і здібностях.

Вивчення педагогічного досвіду вчителів початкових класів полягало у педагогічному спостереженні за навчальним процесом на уроках читання і 1–2 класах, проведенні анкетувань і діагностувального зрізу, аналізі уроків.

У результаті анкетування вчителів встановлено, що вони в цілому усвідомлюють важливість формування у молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях. Однак формування зазначених умінь на уроках читання відбувається не систематично, значна частина охоплених експериментом педагогів не готова до повноцінного формування зазначених вище умінь, оскільки 75,1 % опитаних учителів не володіють методикою формування аудіативних умінь у молодших школярів на уроках читання; переважна більшість педагогів 68,5 % стикаються з труднощами під час добору завдань для формування аудіативних умінь, а особливо під час організації дистанційних уроків в умовах воєнного стану; 62,3% опитаних учителів потребують навчально-методичного супроводу (навчальних і методичних посібників, додаткового дидактичного матеріалу, медіа ресурсів та ін.), який би забезпечував можливість повноцінного формування в учнів 1–2 класів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію на уроках читання.

З метою перевірки сформованості аудіативних умінь в учнів 1–2 класах, було проведено контрольні зрізи. Більшість задіяних в експерименті учнів 1–2 класів продемонструвала середній рівень сформованості аудіативних умінь: у 1 класі цей показник становить 62,4 %; у 2 класі – 59,8 %; значна кількість охоплених експериментом школярів виявили інтерес до виконання роботи, однак не дуже успішно впорались із завданнями на перевірку розуміння почутого тексту (у 1 класі правильно виконали всі завдання до тексту 25,3 % школярів, у 2 класі – 28,3 % учнів).

Одержані результати пошуково-розвідувального етапу експерименту спонукають до:

- дослідження особливостей процесу аудіювання як виду мовленнєвої діяльності учнів сучасного покоління на уроках читання в 1–2 класах, залежно від їхніх вікових та особистісних пізнавальних можливостей;

- інтенсивного пошуку нових підходів до формування у молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, інноваційних форм організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

- розроблення й експериментальної перевірки дидактико-методичних вимог до змісту, обсягу й рівня складності навчально-пізнавальної діяльності, що дозволяють забезпечувати динаміку розвитку обов'язкових та очікуваних результатів навчання;

- розроблення дидактико-методичних рекомендацій з управління навчально-пізнавальною діяльністю молодших школярів, спрямованої на досягнення результатів навчання, визначених Державним стандартом початкової освіти.

Варто зазначити, що в цей складний час і самі педагоги стали більш активно вести пошук шляхів вирішення проблем в організації навчання здобувачів освіти.

І в умовах воєнного стану, і в період післявоєнної розбудови України головним завданням мовно-літературної освітньої галузі є і буде забезпечення якості освіти молодших школярів. Тому доцільно проводити наукове дослідження «Управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках читання в 1–2 класах» та втілювати його результати у практику роботи початкової школи.

Використані джерела

1. Гудзик І. П. Аудіювання українською мовою: Вчимося слухати і розуміти почуте. К.: Педагогічна думка, 2003. 144 с.

2. Лужецька Л. Комунікативно-діяльнісний підхід у становленні мовної особистості молодшого школяра. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2017. № 3. С. 424-433.

3. Писарчук О. Т. Активізація навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах освітньо-розвивального середовища: проблеми і шляхи розв'язання. *Sciens and Education a New Dimension. Pedagogy and Phsychology*. Budapest, 2014. Т. 2 (10). Issue 20. С. 90–93.

4. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1–2 клас. (12.08.2022).

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. ОНОВЛЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Валентина Мартиненко

Одним із завдань індивідуального плану на 2023 рік було дослідження проблеми особливостей читацької діяльності учнів 3-4 класів в умовах воєнного стану. У контексті цього завдання було проведено констатувальний експеримент, у процесі якого, з-поміж інших питань, було вивчення якості читання та розуміння школярами художніх та інформаційних текстів в умовах воєнного стану. На основі даних, одержаних у ході дослідження, а також з урахуванням попередніх результатів, сформульовано основні напрями оновлення та удосконалення змісту читацької діяльності школярів 3-4 класів.

Вивчення питань якості читання та розуміння учнями 3-4 класів художніх та інформаційних текстів дало змогу одержати такі результати.

Процедура дослідження цих аспектів читацької діяльності учні включала добір зразків художніх та інформаційних текстів за відповідними критеріями; завдання до них, виконання яких учнями 3-4 класів дало змогу виявити стан сформованості базових груп читацьких умінь, простежити динаміку їх розвитку в умовах воєнного стану. Це такі групи умінь:

- знаходити в тексті інформацію, відомості, подані очевидно (безпосередньо) або опосередковано;
- формулювати прості висновки на основі інформації, поданої в тексті;
- інтерпретувати й узагальнювати текстову інформацію;
- аналізувати та висловлювати оцінювальні судження за змістом прочитаного тексту.

Ці уміння слугували підставою для розробки запитань до кожного тексту.

Перша і друга групи умінь повністю ґрунтуються на змісті тексту: здійснювати пошук інформації і робити на її основі нескладні висновки; третя і четверта – це уміння, що базуються на власних міркуваннях про прочитане: інтегрувати, інтерпретувати та оцінювати інформацію тексту на основі власних знань, особистого досвіду, зокрема співвідносити позицію автора зі своєю точкою зору. Вони допомагають читачам повніше і глибше зрозуміти те, про що йдеться в тексті. Адже ключовою проблемою будь-якої читацької практики є *розуміння* (бажаний очікуваний результат), а шляхи досягнення його представлені в методичній літературі у вигляді читацьких стратегій, зорієнтованих на особливості конкретного тексту.

Крім того, у процесі констатувального експерименту було виявлено особливості розвитку інших складників читацької діяльності учнів 3-4 класів, а саме: навички читання, початкових умінь гнучко застосовувати *види читання*, необхідні для повноцінної роботи з текстами залежно від мети читання (аналітичне, переглядове, вибіркоче);

Зміст художніх та інформаційних текстів добирався з урахуванням *таких критеріїв*:

- *урахування вікових особливостей* становлення й розвитку пізнавальних процесів, понятійного мислення, мовлення, фонових знань, соціального досвіду молодших школярів;
- *урахування сучасних читацьких уподобань* молодших школярів (текстовий матеріал має відображати актуальні для молодших школярів фонові знання, відповідати емоційно-чуттєвому, інтелектуальному досвіду дитини, враховувати сучасні пізнавальні, читацькі інтереси, інформаційні запити, цільові установки дітей, переваги, захоплення, мати цікавий, динамічний розвиток сюжету, впливати на процес формування особистості загалом);
- *кількісні параметри тексту*: прийнятна для зазначених вікових груп загальна кількість слів у тексті; середня кількість складів у слові; середня кількість слів у реченні; тип речення; обсяг експліцитної (очевидної, чіткої) інформації: представлення у текстах елементів композиційно-логічної структури (заголовки, членування тексту на логічно завершені частини, послідовний розвиток сюжетної лінії); достатня частотність повторюваності ключових слів, понять, термінів, поліграфічне оформлення матеріалу тощо.
- *якісні параметри тексту*: розповідність; складність синтаксичних конструкцій; лексичний склад (наявність образних слів: метафор, порівнянь, національно маркованих одиниць тощо); ступінь насичення тексту незнайомими для читачами словами (у молодшому шкільному віці такий відсоток лексики у тексті не повинен перевищувати 3-5%); словами з конкретним / абстрактним значенням.

Врахування зазначених критеріїв має вагоме значення, оскільки вони виконують важливі регулятивні функції взаємодії читача з текстом, керування читацьким сприйманням та розумінням, а також характеризують такі показники, як доступність, можливість сприймання текстів, дитячих книжок читачами різних вікових груп.

Аналіз дитячих паперових медіа засвідчує також про непоодинокі випадки недотримання гарнітури шрифту, якості паперу, друк тексту на кольоровому фоні, що є неприпустимим для книжкових видань цієї вікової категорії читачів.

Як зазначає вітчизняна дослідниця Н. Вернигора, «Дитяча аудиторія – це особливе дискурсивне співтовариство, що має притаманну лише йому мову спілкування, межі комунікативного сприйняття, що базується на потребі індивідуальної соціалізації та необхідності отримання нових знань про світ» [1; с.118].

Вплив екранних технологій, а також дистанційне навчання, спричинене пандемією та повномасштабною війною Росії проти України негативно позначилися на динаміці розвитку у значної категорії учнів навички читання, розвитку умінь зосередженого, вдумливого читання.

Наші дослідження засвідчують поверховість, фрагментарність у сприйманні змісту текстів, а також показують збільшення протягом кількох останніх років учнів 3-4 класів (25-30%), які застосують поскладовий спосіб читання. Чимало дітей, з числа тих, що читають словами, роблять між ними

тривалі паузи, що уповільнює процес сприймання тексту, негативно позначається на якісних характеристиках його розуміння [2; с.38]. Водночас, повноцінна навичка читання потрібна школярам не лише для видобування потрібної інформації у навчальній діяльності, але й в цілому для оволодіння загальною функціональною грамотністю. Недостатня сформованість навички читання може у подальшому обмежити можливості дитини у самореалізації. Є підстави говорити про імовірність уповільнення процесів саморозвитку й особистісного зростання у таких дітей; нарощування інфантильних структур мислення, нездатності до осмисленого сприймання інформації.

Аналіз виконання учнями 3-4 класів художніх та інформаційних текстів.

Вивчення особливостей читацької діяльності учнів 3-4 класів в умовах воєнного стану передбачало дослідження рівня розуміння школярами двох видів текстів: художніх та інформаційних; виявлення у дітей сформованості чотирьох груп базових читацьких умінь, окреслених вище.

Наводимо приклади виконання завдань до художніх текстів: «Життєве правило», 3 клас і «Глек мудрощів», 4 клас; інформаційних текстів: «Історія парасольки», 3 клас та «Чому зміни клімату – це проблема», 4 клас.

Аналіз виконання учнями 3-4 класів завдань до зазначених видів текстів засвідчив такі результати. Відповідаючи на запитання першої групи умінь, де об'єктом пошуку дітей були факти, імена героїв, дати, події, тобто те, що називається фактичною інформацією, більшість школярів (62% учнів 3-х і 67% учнів 4-х класів) володіють необхідними уміньми орієнтування в тексті, а також уміньми вибрати з тексту потрібну інформацію. Вони правильно виконали найпростіші завдання на пошук очевидної інформації в художніх текстах. Решта дітей не справилась з виконанням таких завдань. Наприклад, до тексту «Життєве правило», 3 клас на запропоноване завдання – *«Перевір, чи уважно ти читав(-ла). Яким іншим іменем називав Хом'ячок Їжачка? (Правильна відповідь – «Колючик»)», 28% дітей дали неправильні відповіді. Серед них: «Хвалько», «Колючка», «Братан» та ін. У 4 класі на запитання до тексту «Глек мудрощів» «Після яких слів мудрого міністра раджа розгнівався, і Білкул був змушений переїхати до села? Знайди і підкресли у тексті це речення», 30% випускників початкової школи не змогли знайти і підкреслити речення з правильною відповіддю. На нашу думку, причиною цього швидше всього було неухвалне читання, невміння правильно сприймати й розуміти логіку розвитку сюжетної лінії, працювати із художнім текстом як з цілісністю.*

Складнішими для учнів виявилися завдання, які передбачали застосування умінь робити нескладні висновки на основі фактичної інформації тексту, але поданої опосередковано. Наприклад, *«Чому у Хом'ячка спочатку нічого не вийшло з будівництвом свого будиночка?» (3-й клас); «Який привід знайшов правитель могутньої держави, щоб оголосити раджі війну?» (4 клас).*

В обох текстах було достатньо інформації для правильних відповідей. Учнім потрібно було знайти й уважно прочитати ці фрагменти в текстах й зробити найпростіші висновки й узагальнення на основі знайденої інформації.

Наводимо приклади уривків з текстів. *«Наступного дня Хом'ячок привіз будівельні матеріали. Не гаючись, відміряв п'ять кроків в один бік, чотири – в*

інший, поклав цеглини по кутках і почав мурувати стіни. Та як не намагався викладати стінку рівно, а все виходило косо-криво. Коли не вистачило вапняного розчину, пішов за ним, а повернувся – стінка впала. Сів на цеглу і засумував, що сам себе виставив дурнем, а тепер соромно в очі друзям глянути, особливо Їжачкові» (3 клас).

Невдовзі правитель однієї могутньої держави вирудив до двору раджі послів з таким листом: «Негайно пришліть мені повний глек мудрості! Якщо ж не виконаєте моєї вимоги, присилайте тисячу мірок золота. А коли й це відмовитесь виконати, ми підемо на вас війною!» (4 клас).

Лише 54% школярів третіх і 58% четвертих класів дали правильні відповіді. У решти учнів вони були неправильними, неточними (наприклад, школярі 3 класу відповідали, як би вони будували будиночок; хвалили Їжачка) або учні взагалі не відповідали на це запитання.

Типовими для учнів 4 класу, які не справились із завданням, були відповіді: «*прислати золото*»; «*погрожував війною*».

Досить значний відсоток дітей, у яких недостатньо сформований рівень умінь здійснювати пошук потрібної інформації, представленої в тексті очевидно та на її основі робити нескладні висновки, викликає неабияку стурбованість. На перший погляд, ці групи умінь не повинні викликати у дітей особливих труднощів. Але результати дослідження показали, що такі уміння для значної частини учнів є проблемними.

У чому тут полягають проблеми? Насамперед з'ясуємо, що мають знати і вміти учні, а також який алгоритм дій повинні виконати для здійснення пошуку потрібної фактичної інформації в тексті:

- найперше – повноцінно володіти технічною і смисловою сторонами навички читання;
- уважно прочитати (перечитати) зміст тексту;
- уважно вчитатися в суть запитання (завдання), зрозуміти його умову, складники, визначити послідовність дій;
- щоразу уважно переглядати (сканувати) текст, тобто застосувати переглядовий / пошуковий / вибіркового види читання з метою знаходження того / тих фрагментів змісту, у яких міститься відповідь на поставлене запитання;
- розуміти, що правильна (повна) відповідь може міститися не в одному, а в кількох фрагментах тексту, частини віддалено розташованих один від одного, особливо тоді, коли у формулюванні завдання відсутня вказівка на місце розташування запитуваної інформації;
- розуміти значення слів, словосполучень на основі контексту;
- мати внутрішню установку здійснювати моніторинг власної читацької діяльності (у даному та інших аналогічних випадках – обов'язково перевірити правильність своєї відповіді за текстом, адже йдеться про фактичну очевидну інформацію). Володіння здатністю здійснювати моніторинг власної читацької діяльності є надзвичайно важливим для кожного учня як необхідний компонент її саморегуляції, що забезпечує усвідомлене керівництво процесом читання.

Що помічаємо в реальній шкільній практиці? Наші спостереження за роботою учнів під час самостійного виконання ними завдань на розуміння текстів показали, що частина дітей після самостійного ознайомлення зі змістом тексту відразу береться відповідати на запитання, не вчитуючись у їх суть. Такі діти практично не користуються перечитуванням змісту, будучи впевненими, що вони добре запам'ятали текст з першого разу. Інша частина школярів просто розгублено дивилася на зміст тексту, а потім записувала свою відповідь, спираючись на фрагмент тексту, який не містив правильної відповіді.

Відсутність звички звертатись до тексту щоразу, коли потрібно уточнити якусь інформацію, призводить до двох типових проблем недосвідчених читачів. По-перше, вони слабко розрізняють інформацію, повідомлену в тексті, та інформацію, якою володіють на основі особистого досвіду. По-друге, вони обмежуються приблизним, неточним розумінням змісту тексту.

Можемо ще припустити, що у цих дітей також недостатньо сформована технічна і смислова сторони навички читання, невміння уважно читати, цілісно працювати з текстом, у них відсутня установка на постійний моніторинг повноти і точності свого розуміння, тобто перепроверити свої відповіді, спираючись на текст. Крім того, як засвідчили відповіді учнів, вони недостатньо усвідомлюють, що кожне запитання про фактичну інформацію тексту передбачає точну, як у тексті, а не приблизну, розпливчасту відповідь, яка ґрунтується на фонових знаннях чи житейських уявленнях.

Зрозуміло, що якщо важливі базові уміння знаходити у тексті фактичну інформацію і робити на її основі нескладні висновки, в учнів недостатньо сформовані, таким читачам було не під силу виконати завдання, які передбачали вияв іншої групи умінь – інтегрувати та інтерпретувати інформацію тексту, яка подана неочевидно, приховано, оскільки вони її просто не змогли піддати навіть елементарній мисленнєвій обробці. Своєю чергою, труднощі пошуку фактичної інформації, її первинної і поглибленої інтерпретації утруднювали і читацьку роботу, пов'язану з розумінням основної думки твору, з оцінними судженнями, власним ставленням до прочитаного, виконанням творчого завдання.

Звичайно, завдання, які належать до другої групи умінь, не передбачають єдиної правильної відповіді. Крім того, як ми зазначали, вони є об'єктивно складнішими, ніж завдання першої групи, оскільки вимагають від читачів більшої самостійності мислення, творчої уяви.

Але вони витікають з контексту художніх творів. За умови уважного і вдумливого читання, повного розуміння змісту, володіння уміннями зв'язно висловлювати свої думки, вони б не становили особливих труднощів для дітей. Оскільки такі уміння у більшості дітей сформовані недостатньо, відповіді 55% учнів 3-х класів не могли бути прийнятними.

Наприклад, *Уважно перечитай виділені речення. Як ти розумієш їх зміст? (3 клас).* Це були речення, які відображали основну думку твору: («Праця і наука – обов'язкові умови для побудови не лише будиночка, а й майбутнього життя. Це – життєве правило»).

Відповідь на наведене завдання передбачало зв'язне висловлювання з «прив'язкою» до розуміння основної думки твору, яку більшість учнів не

усвідомила. Переважно діти починали відповідь з таких слів: *«Ця казка нас навчає...»*, а далі йшли окремі, не пов'язані між собою слова, словосполучення, які в більшості випадків не можна було розібрати через дуже нерозбірливу каліграфію і велику кількість графічних, орфографічних, граматичних мовних помилок. Учням було важко побудувати коротке зв'язне висловлювання, письмово висловити свою думку за змістом прочитаного.

Такий результат ми пояснюємо, зокрема, і такою обставиною. Під час опрацювання текстів різних видів, на уроках у початковій школі переважають усні форми роботи, які розгортаються як діалог, що складається з коротких реплік учня й учителя. Через брак часу, високу наповнюваність класів, навчання у дистанційному режимі, у вчителя немає можливості створювати такі навчальні ситуації, де б на кожному уроці хоча б частина учнів давали повні розгорнуті відповіді. Водночас, такі види роботи актуалізують в учнів складні когнітивні процеси – інтерпретацію, інтеграцію та оцінювання форми й змісту тексту.

Значне розчарування викликали відповіді учнів 4-х класів (69%) до завдання творчого характеру. Коректними, тобто такими, які засвідчують розуміння основних ідей твору, авторського замислу, можна було вважати лише 30% відповідей. Наводимо приклад завдання: *«Поділися своїми ідеями! Який оригінальний «глек мудрості» ти б надіслав/надіслала правителю могутньої країни? Чим би ти його наповнила/наповнив?»*.

Ще 5-7 років тому випускники початкової школи у більшості своїй давали оригінальні відповіді під час виконання аналогічних завдань. У нашому випадку діти обмежились формальними відповідями 1-2 словами, які засвідчили, що учні або не захотіли, або не зрозуміли, що від них вимагали творчого підходу, власних, оригінальних ідей щодо наповнення «глека мудрості» таким вмістом, щоб правитель могутньої країни не зміг витягнути з глека подарунок, не пошкодивши його вміст та глек. (У тексті мудрий Білкул надіслав правителю посажену й вирощену в глеку диню, яку правитель не зміг дістати неушкодженою). Лише дуже невелика кількість учнів виявили творчість, відповідаючи на запитання, наприклад, (*«глек з надувною кулькою»*; *«посадженим і вирощеним гарбузом»*; *«факелом, який горить»*). Решта учнів так відповіли на це запитання: *«Я б наповнив / наповнила б глек золотом, діамантами, цукерками, ящиком з бананами, крупною, їжею, м'ясом, квітами, грошима, гранатою, любов'ю, морквою і т.п.»*.

Аналіз виконання учнями завдань до *інформаційних текстів* показав, що розуміння цих текстів становить для школярів більші труднощі, ніж сприймання художніх творів. Не останню роль, у цьому, як ми зазначали, відіграє значно нижча питома вага таких текстів під час навчання, порівняно з художніми. До прикладу, у сучасній педагогіці західних країн урівноважені педагогічні зусилля, спрямовані на роботу учнів з художніми та інформаційними текстами, у т. ч. в аспекті їх використання для самонавчання.

Учні краще справились із завданнями до суцільних інформаційних текстів, наприклад до тексту *«Історія парасольки»* (3 клас). У цьому тексті не було необхідності об'єднувати, узагальнювати вербальну інформацію в таблицю, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між одиницями тексту, розрізняти

основну і другорядну інформацію, знаходити, узагальнювати потрібну інформацію, локалізовану в різних частинах тексту, висловлювати власні думки, як це було в тексті для учнів 4-х класів «Чому зміни клімату – це проблема?».

Цей текст був середнього ступеня складності. У ньому серед завдань на знаходження фактичної інформації, було завдання: «*Знайди і підкресли у тексті речення, яке вказує на те, чому концентрація вуглекислого газу в атмосфері з року в рік лише зростатиме?*» Правильна відповідь: «**Вулекислий газ може залишатися в атмосфері сотні років, тому рік за роком його концентрація лише зростатиме**».

На жаль, це речення змогли знайти і підкреслити лише 56% школярів. Решта дітей або взагалі ігнорувала це речення (їх більшість), або підкреслювала його разом з іншими реченнями цього, а також інших абзаців, або зазначала інші речення чи цілі абзаци. Очевидним є той факт, що у 44% учнів є проблеми з розвитком умінь здійснювати пошук фактичної інформації в тексті, з умінням правильно визначати й розуміти причиново-наслідкові зв'язки.

Проблемним для досить значної кількості школярів виявилось завдання, пов'язане з узагальненням інформації, розташованої в різних частинах тексту та правильним розташуванням її у таблиці. Наприклад, «*Заповни таблицю. Коротко наведи 2-3 приклади того, як саме постраждають від кліматичних змін люди, а також рослинний і тваринний світ?*»

У тексті було в достатній кількості інформації про це, але розпорошення її по тексті і необхідність узагальнення складало труднощі для 54% школярів, які дали неправильні, частково правильні (навели по одному прикладу) або взагалі не відповіли на запитання.

Складним для більшості учнів 4 класу виявилось завдання, виконання якого мало продемонструвати уміння дітей інтегрувати, інтерпретувати та оцінювати інформацію тексту на основі власних знань, особистого досвіду; розуміти взаємозв'язок між заголовком і змістом тексту, наприклад, «*Як ти зрозумів(-ла) та яку відповідь можеш дати на запитання заголовка «Чому зміни клімату – це проблема?»*»

У тексті йдеться про те, як може змінитися клімат на планеті через надмірне використання людством викопного палива, зростання концентрації вуглекислого газу та які загрози це становитиме для людей, рослинного і тваринного світу.

Варто зауважити, що виконання учнями попереднього завдання було важливим підґрунтям для відповіді на зазначене запитання. Між тим, аналіз виконання цього завдання показав порівняно невеликий відсоток (48%) високого та достатнього рівнів сформованості в учнів окреслених вище умінь. Наводимо зразки окремих відповідей,

«*Я вважаю, що зміни клімату призведуть до вимирання багатьох видів рослин і тварин, а це велика проблема*»; «*Я вважаю що текст так назвали тому, що в ньому розповідається, які будуть труднощі через зміни клімату у людей, рослин і тварин, і щоб ми перестали спалювати викопне паливо*»; «*Я вважаю, що вуглекислий газ – це найбільша небезпека для людства*»; «*Я вважаю, що це*

проблема людей, тому що вони викидають в повітря шкідливий газ через спалювання корисних копалин та диму, який виходить з машин».

Відповіді 28% школярів засвідчили про те, що ця група недостатньо усвідомила основний зміст тексту; не змогла чітко та зрозуміло пояснити, загрози змін клімату для людей і всієї живої природи, . Наприклад, «Я вважаю, що цей текст так назвали, тому що все засохне і не буде що їсти»; «Я вважаю, що зміна клімату це дуже погано. Якщо льодовики розтануть, все загине» (у тексті взагалі не йдеться про льодовики); «Я вважаю, що через це люди збіднюють, а їхні доходи – упадуть».

19% учнів не зрозуміли суті запитання і намагалася дати пояснення, що таке клімат, хоч цього в умові завдання не було передбачено. Наприклад, «Я вважаю, що людство загине через купу кліматів, наприклад, рівень води збільшиться»; «Я вважаю, що клімат – це поганий кисень, збільшення температури, засуха, затоплення»; «Я вважаю, що клімат - це проблема, тому що всі можуть померти»; «Я вважаю, що клімат – це така речовина, яка дуже погана для людини. Людина помре».

5% дітей взагалі не відповідали на запитання.

Отже, аналіз стану сформованості базових груп читацьких умінь, які слугували підставою для розробки запитань до кожного тексту, дав змогу виявити проблемні, больові точки в розумінні художніх та інформаційних текстів.

Виявлено досить високі показники, які засвідчують, що значна частина учнів 3-4 класів дали частково правильні або неправильні відповіді під час виконання **таких завдань:**

- знаходження фактичної інформації в художніх текстах, поданої очевидно і неочевидно, робити на її основі нескладні висновки (38% дітей третіх і 44% четвертих класів);
- виконання завдань на інтегрування та інтерпретування інформації тексту, (40% учнів 3-х і 37% учнів 4 класів);
- знаходження та узагальнення інформації, локалізованої в різних фрагментах тексту (45% школярів 4-х класів);
- завдань, пов'язаних з розумінням, встановленням причиново-наслідкових зв'язків (47% учнів 4-х класів);
- завдань, пов'язаних з оцінними судженнями, власним ставленням до прочитаного, виконанням завдань творчого характеру (55% учнів 3-х і 67% учнів 4-х класів);
- зв'язно (усно та письмово) висловлювати свої думки за змістом прочитаного (52% учнів 3-х та 48% учнів 4-х класів).

ОНОВЛЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Загальні перспективні наукові проблеми, які потребують розв'язання, за нашими висновками, такі:

- потребують дослідження й подальшого розв'язання питання подолання істотних протиріч між вимогами Типових освітніх програм до якості

читання учнів і функціональною незрілістю у багатьох учнів пізнавальних процесів;

- зважаючи на активізацію наповнення дитячого книжкового ринку електронними виданнями, поширенням практики використання в шкільному освітньому процесі електронних підручників, навчальних посібників, у психології, методичній науці станом на сьогодні важливо й актуально науково обґрунтувати та розробити методики навчання молодших школярів читання текстів з екрану.

- в умовах істотного зниження в учнів інтересу до книжки, до читання, ширшого вивчення потребують питання розвитку у дітей позитивних читацьких мотивів;

- потребують глибокого опрацювання питання розвитку у школярів моніторингу власної читацької діяльності як необхідного компонента їх саморегуляції, що забезпечує усвідомлене керівництво процесом читання, формування умінь оцінного та самооцінного характеру.

Моніторинг читання, володіння пошуковими, творчими читацькими вміннями є тими характеристиками компетентного читача, без яких неможливе успішне навчання в школі. Як бачимо, з повноцінним володінням цими вміннями у значної частини учнів 3-4 класів є проблеми. Вони накладаються на об'єктивні психологічні, а також навчальні труднощі, пов'язані, зокрема, з читацькою діяльністю в основній школі, в результаті чого у подальшому виникає очевидний розрив у грамотності читання між початковою й основною школою. Отже, доля навчальних досягнень учнів основної школи істотно залежить від рівня читацької компетентності випускників початкової школи.

*За результатами проведеного констатувального експерименту, вивчення особливостей розвитку різних аспектів читацької діяльності учнів 3-4 класів актуальним і перспективним видається **оновлення та удосконалення окремих аспектів змісту читання** за такими змістовими лініями Типових освітніх програм.*

Змістові лінії «Пізнаємо простір дитячого читання»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»:

- під час добору текстів до підручників, навчальних посібників, дитячої літератури для уроків роботи з дитячою книжкою важливо обов'язково враховувати критерії, окреслені в Державних санітарних нормах і правилах «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей», у зв'язку з ускладненням останніми роками сучасних текстів для молодших школярів за лексичним складом, синтаксичною структурою, у порівнянні з текстами ХХ століття, а також недотриманням у багатьох виданнях гарнітури шрифту, якості паперу і т.п.;

- в умовах повномасштабної збройної агресії у шкільній практиці має посилитися увага до ретельнішого добору, а також збільшення питомої ваги змісту дитячих творів для уроків читання, роботи з дитячою книжкою та сімейного читання з погляду трансляції в них досвіду національно-патріотичного виховання, а також розроблення та активної участі школярів у різних заходах за змістом прочитаного, присвячених цій проблематиці;

- ширшої популяризації серед учнів, а також збільшення її питомої ваги у навчальному процесі потребує література нон-фікшн (науково-пізнавальні книжки, інформаційні тексти, енциклопедії, довідники з різних галузей знань тощо), яка виконує функцію пробудження пізнавальних інтересів читачів, розширення їхнього світогляду, розвитку логічного мислення, що важливо з погляду соціалізації учнів, яка відбувається засобами читання. Отже, варто збільшити кількісно і якісно презентацію таких текстів у навчальній літературі, особливо для учнів 3-4 класів, оскільки в основній школі їх питома вага різко зростає;

- досить актуальним для сьогодення постає питання ширшого включення до кола читання учнів 3-4 класів видань двомовних книжок – книжок-білінгвів. Такі книжки для дітей уможлиблюють читання текстів паралельно українською, англійською чи іншою іноземною мовою, дають змогу залучати юних читачів до нового мовного середовища, розширювати їхній словниковий запас іншомовною лексикою;

- з метою передачі школярам актуального соціального досвіду, повернення дитячої *класичної* книжки в активне культурне поле молодших школярів, потребує збільшення питомої ваги читання учнями на уроках роботи з дитячою книжкою, у процесі сімейного читання творів вітчизняних та зарубіжних письменників-класиків. Як наголошувала у своїх роботах О.Я. Савченко, «це стане вагомим маркером у вихованні у дітей поваги до культурних цінностей минулих поколінь» [3; с. 125].

Заслуговує на увагу теза зарубіжних дослідників дитячого читання про видання у найближчій перспективі дитячих книжок письменників-класиків попередніх століть *з коментарями*.

Науковим співробітникам, методистам у галузі дитячого читання разом з іншими фахівцями, наприклад, істориками, варто визначити зміст, обсяги, місце таких коментарів і коментованого читання на уроках, обґрунтувати для видавців, авторів підручників, якими мають бути дитячі книжки, підручники з коментарями.

Змістові лінії «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів».

Враховуючи сучасну ситуацію *зниження* кількісних і якісних показників навички читання, поверхового, фрагментарного сприймання змісту навчальних текстів:

- потребують посиленої уваги класоводів питання розвитку в учнів технічних складників навички читання вголос і мовчки, механізмів розвитку уваги та зорового сприймання учнів, здатності гнучко застосовувати різні види читання (аналітичний, переглядовий, вибірковий) відповідно до мети;

- під час опрацювання текстів різних видів більшу увагу приділяти розвитку умінь, які передбачають: розуміти умову завдання, його складників; володіти прийомами перечитування тексту; здійснювати пошук, об'єднувати (узагальнювати) текстову інформацію, розташовану в різних частинах тексту; вербальну і графічну інформацію; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки

між одиницями тексту; відрізнити головне від другорядного; інтерпретувати, інтегрувати окремі повідомлення тексту; давати розгорнуту відповідь; оцінювати інформацію крізь призму власного життєвого досвіду; робити висновки і т. ін.

- у зв'язку зі збільшенням у сучасному соціумі обсягів інформації та неминучим збільшенням затрат часу на її осмислення й інтерпретацію, постає питання більш активного формування в учнів на уроках читання та роботи з дитячою книжкою умінь застосовувати *нові, універсальні навчальні уміння*: працювати із суперечливою інформацією, працювати з точками зору, які не узгоджуються із житейськими уявленнями дитини; будувати гіпотези на основі запропонованої інформації, знаходити у потрібних інформаційних джерелах підтвердження чи спростування висунутих гіпотез і т. ін.

- у зв'язку із зростанням не лише кількості інформаційних джерел, але і їх різноманіття, урізноманітнення носіїв, на яких вони розмішуються, завдання педагогів – ширше ознайомлювати школярів – сучасних читачів з новими прийомами, способами знаходження й використання потрібної інформації;

- з метою підготовки молодших школярів до подальшого систематичного навчання в наступних класах, доцільно під час опрацювання інформаційних текстів посилити на уроках роботу з дослідження побудови їх змісту, з формування й розвитку умінь розуміти особливості таких текстів, їх відмінність від художніх, умінь працювати з ними як з цілісністю; створювати навчальні ситуації, де б учні давали аргументовані, обґрунтовані відповіді на поставлені запитання, спираючись на наукові факти, винаходи і відкриття, оперуючи науковою термінологією, поданою в текстах.

Використані джерела

1. Вернигора Н. М. До проблеми дискурсу тексту для дитячого сприйняття. *Наукові записки Інституту журналістики*. Том 55, 2014. С.116 – 119.

2. Мартиненко В. О. Індивідуальний підхід до формування і розвитку навички читання молодших школярів. *Методичний посібник*. Київ: Конві Прінт. 2020. 88 с.

3. Савченко О. Я. Методичний потенціал нового підручника з літературного читання в третьому класі. *Проблеми сучасного підручника*. Вип.25. К. 2020. С.133 – 148.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДАНИХ

Оксана Петрук

Одним із основних завдань початкового курсу української мови є гармонійний розвиток в учнів умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання й письма. Письмо – найскладніший вид мовленнєвої діяльності, оскільки вимагає більшої підготовки та зусиль, як фізичних, так і психічних. Воно відіграє фундаментальну роль у когнітивному та мовному розвитку дітей, формуванні їхньої грамотності.

Як відомо, процес навчання письма має два етапи: оволодіння графікою й орфографією на рівні навичок та послідовне оволодіння уміннями писемного мовлення як засобу комунікації. Предметом нашого дослідження є обидва етапи.

Нині все більше вчителів констатують, що в учнів знижується рівень писемного мовлення (як графічних навичок, так і вмінь оформлення письмових висловлювань, вираження думок у письмовій формі).

З огляду на зазначене, нами проведено експериментальне дослідження, що мало на меті виявити: 1) рівень сформованості в учнів умінь писемного мовлення; 2) фактори, що впливають на динаміку їх розвитку.

Для збору масиву даних щодо рівнів сформованості в молодших школярів графічних навичок та умінь письмово висловлювати думки, враження використано розроблені нами діагностувальні завдання, а також здійснено аналіз поточних учнівських робіт. З метою виявлення проблем, що впливають на динаміку розвитку писемного мовлення здобувачів освіти, проведено спостереження на уроках як офлайн, так і в записі (загалом 16), та опитування вчителів.

Рис. 9. Розподіл респондентів за місцем розташування закладу освіти

Для валідації нашого дослідження стисло схарактеризуємо узагальнений паспорт респондента.

До анкетування було залучено 34 вчителі початкових класів із Київської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей. Для забезпечення репрезентативності дослідження охоплено навчальні заклади усіх типів населених пунктів: зі столичних шкіл взяли участь в опитуванні 14,7 % педагогів, із міських шкіл – 41,2 %, з освітніх закладів маленьких містечок – 20,6 % та зі сільських шкіл – 23,5 %.

В опитуванні взяли участь переважно досвідчені вчителі, з яких 41,1 % мають стаж понад 15 років. 20,6 % опитаних мають стаж роботи в початковій школі до 5 років, 26,5 % – від 5 до 10 років, 11,8 % – від 10 до 15 років. Понад чверть респондентів (26,5 %) мають вищу категорію, кваліфікаційну категорію «спеціаліст» мають 23,5 %, II категорію – 17,6 %, найбільше опитаних мають I категорію – 32,4 %.

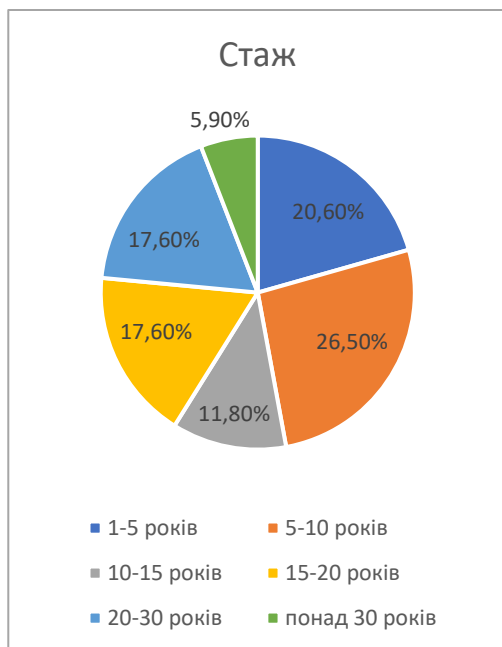

Рис. 10. Розподіл респондентів за стажем роботи

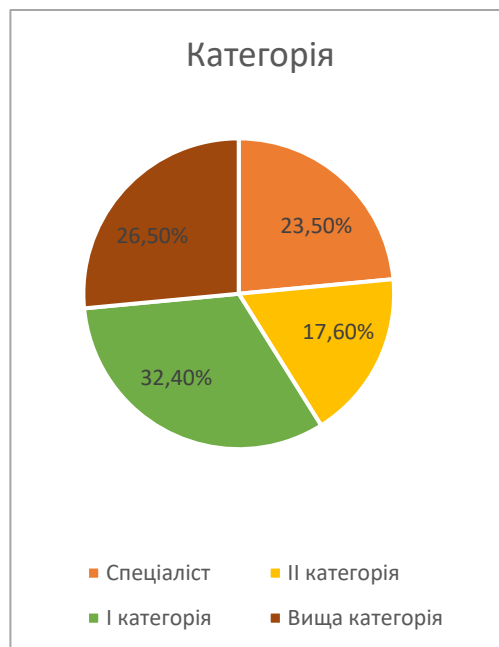

Рис. 11. Розподіл респондентів за категорією

Щодо формату роботи, то приблизно однаковий відсоток учителів зазначили, що їхні вихованці у 2022 / 23 навчальному році навчалися переважно

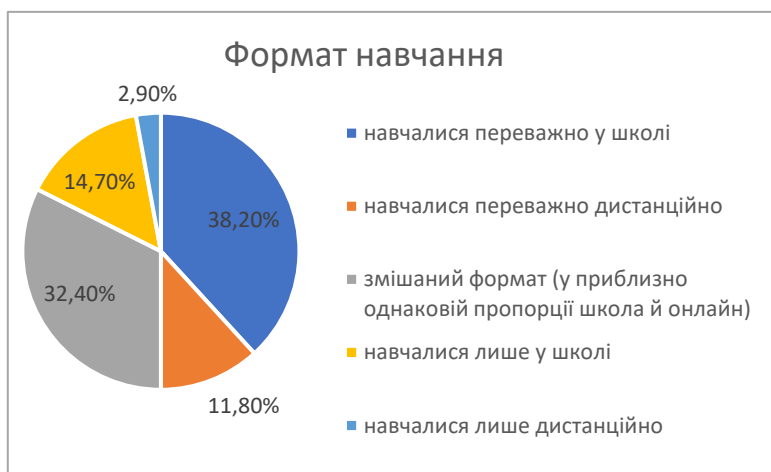

Рис. 12. Розподіл закладів освіти за форматом навчання

у школі (38,2 %) або у змішаному форматі (32,4 %), лише у школі – 14,7 %, переважно дистанційно – 11,8 % та лише дистанційно – 2,9 % (рис. 12).

Упродовж навчального року найбільше з опитаних педагогів навчали в 1 класі – 41,2 %, однакова кількість у 2 і 3 класах – по 14,7 % та 29,4 % навчали у 4 класі.

Показово, що незважаючи на дискусії, які ширяться серед педагогічної й батьківської спільноти, щодо доцільності навчання рукописного письма, майже всі опитані (97,1 %) переконані, що воно вкрай важливе, бо позитивно впливає

на розвиток учнів. Один респондент зазначив, що необхідно переглянути позицію щодо формування виключно рукописних навичок і рівномірно розподілити час на опанування рукописного письма та друкування на клавіатурі.

Більшість учителів (69,6 %) вважають, що чинні програмні вимоги до писемного мовлення відповідають можливостям молодших школярів, майже третина (27,5 %) вбачають їх завищеними. Один респондент зазначив, що програмні вимоги до писемного мовлення недостатні для підготовки здобувачів освіти до навчання в середній школі.

До виконання діагностувальних робіт було залучено 113 молодших школярів, з-поміж них 24 учні 1 класу, 30 – 2 класу, 31 – 3 класу та 28 – 4 класу.

Проведений аналіз результатів дав змогу констатувати рівні сформованості графічних навичок учнів так: 24,7 % здобувачів освіти мають високий рівень зазначених навичок, 37,1 % – достатній, 31,8 % – середній, 6,4 % – низький.

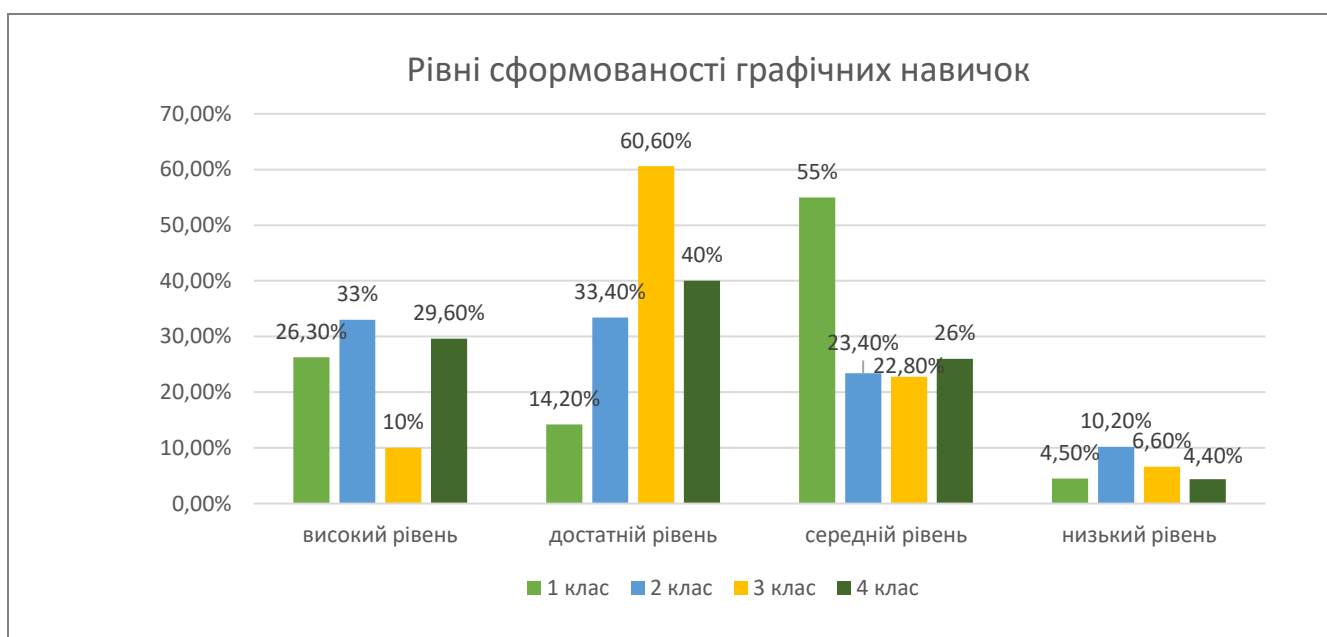

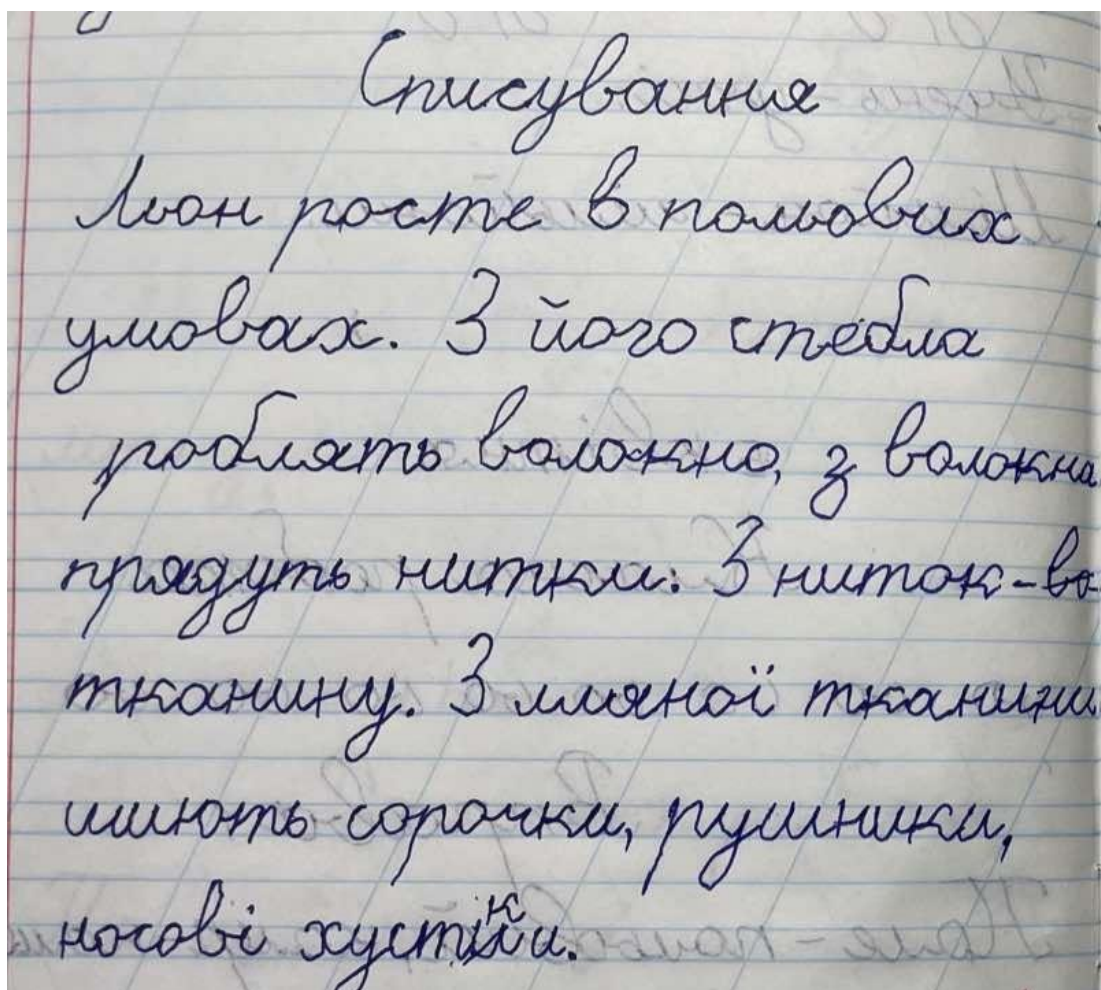
Рис. 13. Розподіл здобувачів освіти за рівнями сформованості графічних навичок

Якщо ж проаналізувати за класами, то розподіл доволі нерівномірний (рис. 13). Можна простежити наступні тенденції: у 1 класі понад половина учнів (55 %) має середній рівень графічних навичок, а майже третина (26,3 %) – високий. У 2 класі зростає кількість дітей, які мають високий (33 %) і достатній (33,4 %) рівень сформованості графічних навичок, значно знижується кількість тих, хто має середній рівень (23,4 %) і зростає відсоток дітей (10,2 %) з низьким рівнем сформованості рукописного письма. У 3 класі значно зростає кількість учнів із достатнім рівнем сформованості графічних навичок (60,6 %), утричі знижується кількість тих, хто має високий рівень (10 %). Кількість учнів із середнім рівнем майже не змінюється, порівняно з попереднім класом (22,8 %), та 6,6 % учнів мають низький рівень графічних навичок. У 4 класі помітно зменшується кількість учнів з достатнім рівнем сформованості графічних

навичок, порівняно з попереднім класом, проте утримі зростає відсоток дітей із високим (29,6 %), незначно змінюється кількість здобувачів із середнім (26 %) та низьким рівнем (4,4 %).

Наведемо приклади учнівських робіт.

У першокласників ще недостатньо розвинені дрібні м'язи кисті руки, недосконала регуляція рухів під час письма, низька витривалість до довгочасних напружень. У їхніх роботах спостерігаємо характерні тремтячі лінії, вихід елементів букв за межі рядка, надмірний натиск ручки під час письма.

1 клас

У 2 класі в учнівських роботах спостерігаються помилки у з'єднаннях і написанні букв, різні відстані між окремими елементами букв і словами тощо. В окремих випадках зберігаються хиби письма, що властиві учням 1 класу.

Ми живемо в Україні. Наша
гідна іва-українка.
Ми хочемо добре говорити,
читати, писати українською мо-
вою.

Навчальне списування
Це історія про малень-
кого равмика.
Таврик шукав затини в
будинку. Які тільки

данивки він не побачив!
І підземелья крота, і гні-
здо сороки, і нірку мишки.
Навіть собаку будку. А
потім знайшов... При-
ходь на виставу і ді-
знайся, що знайшов
равмика!

Наші предки шатували воду. Вона-
лась великим зріхом кинути в річку чи -
озеро сміття, каменя. Вонам, що вода
має велику цілющу силу. Вода ще,
очищає. З'ливаюною метою люди збирали
росу, а воду брали до сходу сонця в
лісці.

3 клас

Довга й багата на пригоди історія году-
нника. Він наш справний друг! Годуник
на руці, у мобільному телефоні, вдала на
стіні. А чи знаєте ви, як виник годуник?
Хто створив його? Які годуники існують у
світі? Доцікавтеся і ви дізнаєтесь багато
нового!

3 клас

У 3 класі учні переходять на прискорене і швидке письмо. У їхніх роботах натрапляємо на помилки в написанні елементів, форми літер, а також невідповідні розмір і пропорції букв.

Зауважимо, що і в 3-4 класах є частина школярів, для яких процес письма є доволі складним. У їхніх роботах спостерігаємо графічні огріхи, типові для учнів 1-2 класів, як-то: відсутність плавності письма, різна висота букв у слові, різний нахил елементів у букві, дописування зайвих або відсутність окремих елементів у букві, помилки у з'єднаннях букв тощо.

Іменини у Кореї
у Кореї існує давня традиція
святкування іменин.
Іменинники весь день приймаю-
ють уся зустрічають різноманіт-
ними подарунками. Ніхто не має відмовля-
тися від частування. Вважають,
що чим більше людей скуштує
подарунки, тим довше житиме.
Які цікаві традиції святкування
іменин відомі тобі?

4 клас

Принагідно зазначимо, що аналіз учнівських записів у зошитах з інших предметів показав, що школярі виявляють менше уваги до культури оформлення записів, накреслення букв, акуратності виправлень і под., ніж у зошитах з української мови. Подібний факт можемо пов'язувати з тим, що на уроках з інших навчальних предметів учителі не завжди / не часто акцентують увагу учнів на цих аспектах.

Серед факторів, які негативно впливають на формування графічних навичок першокласників, учителі називають недостатню сформованість дрібної моторики рук (29,4 %), недостатню сформованість умінь усного мовлення (23,5 %), низький інтерес до вправ з письма (20,6 %), знижену саморегуляцію та контроль за власними діями (14,7 %), невмотивованість (11,8 %).

Шляхи подолання проблеми педагоги вбачають в урізноманітненні завдань (29,4 %), доборі цікавого дидактичного матеріалу з життєвого контексту дітей (17,6 %), у збільшенні часу на вправляння в письмі (26,6 %); здійсненні диференційованого підходу до формування в учнів графічних навичок (20,6 %); у розвитку дрібної моторики рук на уроках художньої творчості, образотворчого мистецтва (2,9 %) та зниженні програмових вимог до навичок письма (2,9 %).

Рівні сформованості в учнів 2-4 класів умінь писемного мовлення визначено так: 20,7 % здобувачів освіти мають високий рівень зазначених умінь, 38,1 % – достатній, 32,4 % – середній, 8,8 % – низький. Динаміку формування рівнів писемного мовлення за класами можна простежити на діаграмі (рис. 14).

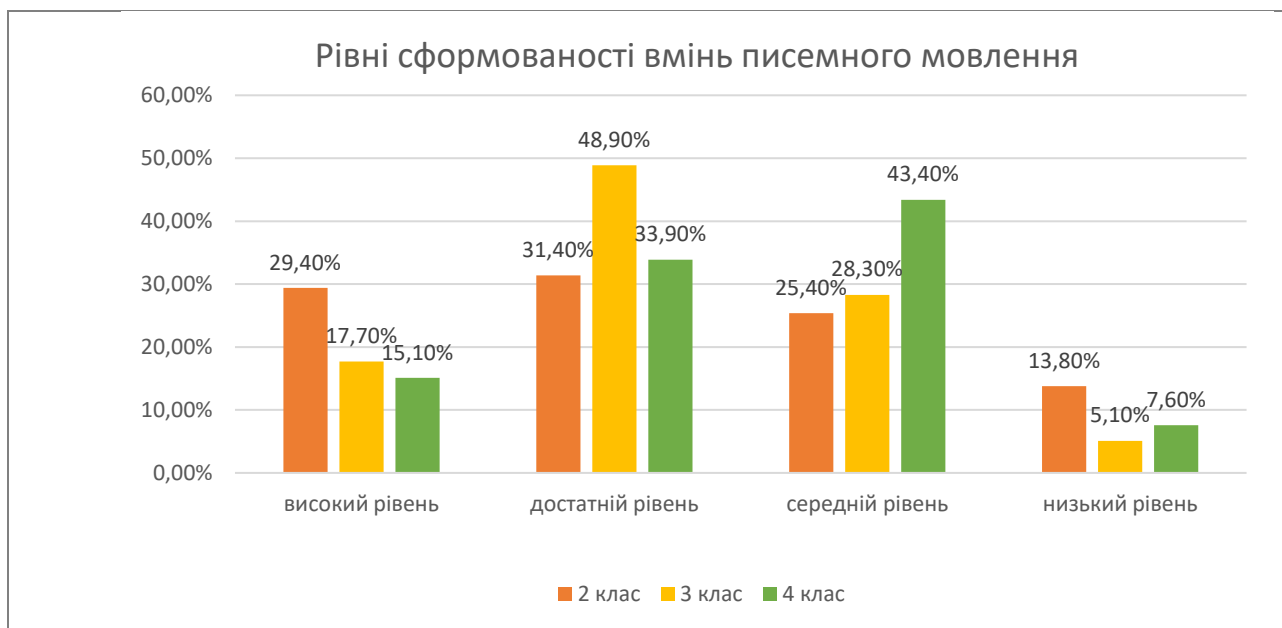

Рис. 14. Розподіл здобувачів освіти за рівнями сформованості вмінь писемного мовлення

З-поміж чинників, що негативно позначаються на формуванні в учнів умінь писемного мовлення, вчителі виокремлюють такі: недостатня кількість часу на формування цих умінь (32,4 %), недостатня сформованість умінь усного мовлення (26,5 %), нецікаві теми, що пропонуються для писемних висловлювань (17,6 %), брак уваги до аналізу особливостей текстів (14,7 %) та на проведення

аналізу писемних висловлювань учнів (2,9 %). 5,9 % опитаних не змогли визначитися з причинами, що позначаються на динаміці розвитку писемного мовлення молодших школярів, утрималися від відповіді.

З метою нівелювання негативного впливу зазначених факторів педагоги пропонують здійснювати всебічний аналіз створених учнями висловлювань вчителем, однокласниками, самоаналіз (35,3 %), приділяти більше уваги аналізу особливостей текстів (будови, типу мовлення, стилю, мовного оформлення й под.) (29,4 %), давати учням більше свободи у виборі теми висловлювання (14,7 %), чітко окреслювати комунікативну мету й завдання висловлювання (8,8 %). 5,9 % опитаних акцентували на необхідності надання учням додаткової інформації, радять підвищувати обізнаність учнів з теми висловлювання, виховувати інтерес до читання. Така ж кількість респондентів (5,9 %) висловилися щодо зниження програмових вимог до вмінь писемного мовлення.

Зауважимо, що відповіді опитаних на кшталт: «недостатня кількість часу на вправління...», «нецікаві теми, що пропонуються...», «давати учням більше свободи у виборі...» і под. – свідчать про те, що у закладах освіти не створено умови для реалізації академічної свободи вчителя або ж педагоги самі не сприймають / не імплементують це положення в освітню практику шляхом вільного вибору видів, форм, темпу навчання, створення освітньої програми тощо.

Водночас вважаємо, що цілком доречним було б розроблення орієнтирів щодо об'єктів перевірки сформованості умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності, зокрема й писемного мовлення, їх обсягу, періодичності діагностування. Подібний документ востаннє було затверджено у 2016 році. Існування орієнтовних вимог до об'єктів діагностування, на нашу думку, жодним чином не обмежує академічної свободи педагога, визначеної і закріпленої законодавством, але було б хорошим помічником для молодих учителів у плануванні їхньої діяльності, набутті досвіду та регламентувало б їхню роботу: убезпечувало як від надмірного перевантаження учнів діагностувальними роботами, так і від прояву безконтрольності.

Учителям було запропоновано твердження, що характеризують процес навчання писемному мовленню в початковій школі, на кожне з яких вони повинні були відповісти згодою чи незгодою, обравши відповідний варіант відповіді. На діаграмі (рис. 15) зображено розподіл відповідей учителів, які долучилися до опитування.

Крім того, було проаналізовано види робіт на уроках української мови та їх періодичність. Відповіді вчителів на запитання «Як часто на уроках української мови учні займаються вказаними видами роботи?», (%) наведено в таблиці 2.

Рис. 15. Характеристика вчителями процесу навчання писемного мовлення

З-поміж тих, хто надав відповіді, 29,4% зазначили, що на кожному уроці організовують роботу учнів із редагування коротких письмових висловлювань, і така ж кількість респондентів вдається до цього виду роботи не так часто. Водночас 52,9% педагогів на кожному уроці залучають учнів до самоперевірки письмових робіт і значно менше (14,7%) – до взаємоперевірки.

Таблиця 2

Частотність виконання певних видів робіт на уроках української мови

	Як часто на уроках української мови учні займаються казаними видами роботи? (у %)			
	інколи	1-2 рази на тиждень	3-4 рази на тиждень	на кожному уроці
Управляються в умінні висловлювати свої думки письмово	5,9	41,2	47,0	5,9
Управляються в умінні переказувати текст письмово	41,1	35,3	14,7	5,9
Редагують короткі письмові висловлювання	29,4	3,5	17,7	29,4
Управляються в умінні письмово складати текст з опорою на дидактичні матеріали	23,5	41,2	35,3	0
Здійснюють самоперевірку письмової роботи	23,5	11,8	11,8	52,9
Здійснюють взаємоперевірку	41,2	23,5	20,6	14,7

Слід зазначити, що учні недостатньо вправляються в умінні висловлювати думки письмово: 41,2% учителів організують таку роботу 1-2 рази на тиждень, 5,9% – інколи й така ж кількість (5,9%) – на кожному уроці. 41,1% педагогів зрідка залучають молодших школярів до переказування висловлювань письмово, а 35,3% вдаються до такої роботи 1-2 рази на тиждень.

Таким чином, можемо простежити певну кореляцію між частотністю цих видів робіт на уроках української мови (написання письмових висловлювань, переказування висловлювань письмово) та їх складністю для учнів: учителі зазначили, що дітям складно писати твори (79,4%) й перекази (58,8%).

У процесі аналізу зібраних експериментальних даних ми виокремили чинники, що негативно позначаються на динаміці формування в учнів умінь писемного мовлення, а саме:

- превалювання дистанційного або змішаного формату навчання;
- небажання / неспроможність педагогів імплементувати положення про академічну свободу / педагогічну автономію вчителя в освітній процес (саме в аспекті самостійного планування, вільного вибору форм, темпу, методів навчального процесу тощо);
- неволодіння вчителями сучасними методичними прийомами організації роботи з формування писемного мовлення;
- необізнаність педагогів щодо психофізіологічних особливостей сучасних учнів та неврахування цих характеристик у процесі навчання;
- відсутність чітких унормованих орієнтирів щодо об'єктів перевірки сформованості умінь писемного мовлення, їх обсягу, періодичності діагностування.

ДОСЛІДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» З ПОГЛЯДУ НАУКОВЦЯ І ВЧИТЕЛЯ

Тетяна Павлова

У сучасних педагогічних дослідженнях й освітянській практиці актуалізується особливий інтерес до вивчення проблеми педагогічної рефлексії через упровадження компетентісно орієнтованої освітньої парадигми, що передбачає пріоритетну роль результативного складника освіти, забезпечення технологічних характеристик його вимірювання.

Як специфічний інструментальний спосіб організації навчання, рефлексивна позиція дає змогу врахувати усвідомлення вчителем не лише якості власної діяльності, але й ресурсного забезпечення навчального процесу. Особливо активно виявляється самоаналіз педагога в ставленні до результатів власної діяльності, а отже, до навчальних досягнень учнів.

Мета дослідження – розкрити роль і значення рефлексивної позиції власних дій учителя в аналізі і усвідомленні результатів навчальної діяльності учнів, виробленні способів подолання проблем.

У процесі підготовки завдань для контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів у початковій школі ми орієнтувались на вимоги до змісту завдань, їх види за процесуальними характеристиками (тести), питання організації процедур діагностування, посильні для учнів обсяги завдань, тривалість їх виконання та ін.

Діагностувальні завдання узгоджено з програмовим змістом кожної із тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти.

Діагностування досягнень здобувачів освіти ми пов'язували із виявленням здобутків в оволодінні змістом інтегрованого курсу «Я досліджую світ», якості результатів навчання – компетентностей (знань, розумінь, умінь, цінностей, інших особистісних властивостей), які набуває та / або здатна продемонструвати особистість на певному етапі навчання.

Дослідження проводилось на завершенні навчального року 2022/2023 на контингенті учнів 1-4 класів, які навчались у змішаному форматі в одній із шкіл Київської області. Всього було охоплено 240 учнів.

У початкових класах письмова перевірка має свою специфіку, що зумовлена невисоким рівнем володіння учнями технікою письма і умінням письмово викласти свою думку. У зв'язку з цим письмові завдання мають бути невеликі за обсягом.

Доведено ефективність використання пізнавальних завдань для оволодіння узагальненими способами дій. У цьому процесі формується розуміння необхідності розглядати будь-які предмети у зв'язку з іншими.

У дітей виникає настанова на пошук внутрішніх зв'язків, визначається спрямованість пізнавальної діяльності; формується система відображення властивостей предметів, явищ, їх поєднання в єдине ціле. Оволодіваючи пізнавальними операціями, учні поступово готуються до розв'язання завдань на встановлення причиново-наслідкових зв'язків. Це сприяє вдосконаленню вмінь узагальнювати й конкретизувати причинові зв'язки, бачити загальне й відмінне в явищах, з'ясовувати, що з чим пов'язане, що від чого залежить [1]. У розробленні завдань такого типу ми спрямовували мислення учнів на усвідомлення способів діяльності: як краще відповісти на поставлені завдання; як можна сказати інакше; як довести правильність відповіді [2].

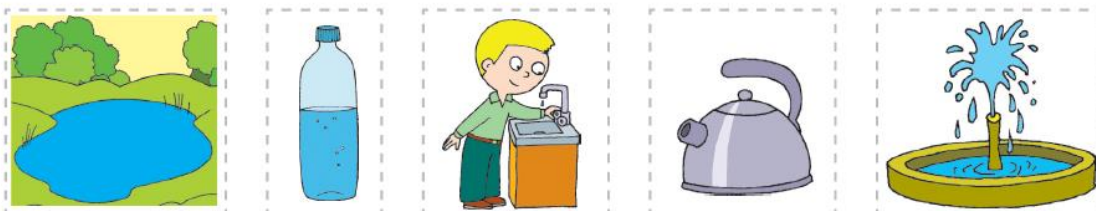
Методика організації діяльності учнів у розв'язанні пізнавальних завдань передбачала послідовне нарощування їх складності, оскільки основний спосіб навчити розв'язувати завдання полягає в доборі завдань різного ступеня складності, а критерієм у визначенні послідовності завдань має бути з'ясування тих, які лежать у зоні безпосереднього розвитку учнів. Операційне ускладнення завдань забезпечувало просування учнів від уміння аналізувати об'єкти, формулювати одиничні судження про зв'язки й залежності, що існують у соціальному світі, які можна безпосередньо спостерігати, до суджень, що відбивають внутрішні залежності, вимагають розв'язання в логічному плані. Отже, керуючи розв'язанням учнями пізнавальних завдань з поступовим ускладненням змістово-операційного плану, учитель міг залучати до навчального процесу завдання різних типів і різної міри складності.

Ґрунтуючись на теоретико-методичних засадах здійснення діагностування навчальних досягнень учнів нами було підготовлено діагностувальні завдання тестового характеру за такими видами: закритого, відкритого та комбінованого.

Повний перелік завдань уміщено в посібнику «Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів» [3].

У межах кожного виду передбачено завдання, що визначають репродуктивний рівень виконання (на відтворення, розпізнавання об'єктів вивчення). Наведемо приклади:

1. Яка вода може бути небезпечною для здоров'я? Обведи.

2. Вибери предмети, необхідні для догляду за тілом. Які з них не можна давати користуватися іншим? Обведи.

Завдання, спрямовані на пошукову діяльність учнів, що передбачає комбінування інформації, способів діяльності для одержання нового знання (доповни, допиши та ін.). Наведемо приклади:

1. Назви одним словом тварин за ознаками. Запиши.

2. З'єднай об'єкти, що мають однаковий колір і однакову форму.

Проаналізуємо результати виконання завдань з орієнтацією на об'єкти підсумкового контролю в кожному із класів. Відзначимо, що на завершенні 1 класу найвищі показники у виконанні завдань, які стосуються особистісного досвіду (ім'я, прізвище, домашня адреса) (рис. 16).

Рис. 16. Результати виконання діагностувальних робіт учнями 1 класу

Показово, що 93% учнів ідентифікували себе за статтю і віком, ініціативно відображали свій емоційний стан як позитивний за допомогою кольору й зображення посмішки.

У 2 класі більшість учнів правильно виконала серію завдань щодо визначення символів держави, її характерних ознак (назва країни, кордон, столиця) (рис. 17). Нерідко учні виходили за межі регламентованого тестом, доповнювали відповіді малюнками, що свідчило про позитивне ставлення до змісту завдання і процесу його виконання.

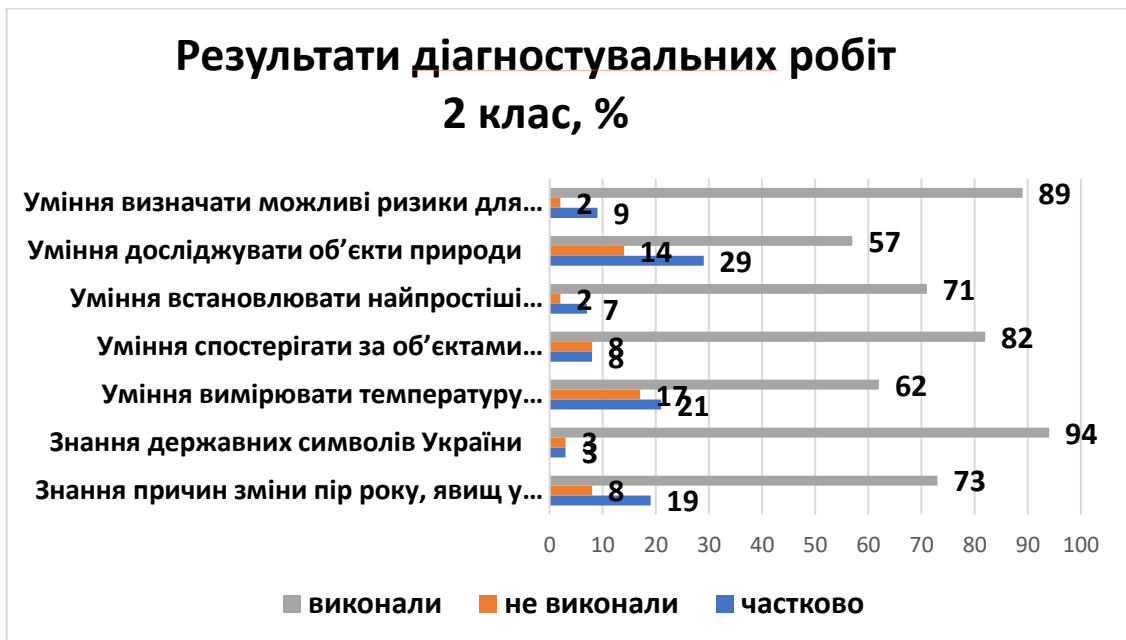

Рис. 17. Результати виконання діагностувальних робіт учнями 2 класу

Високі результати продемонстрували учні 3 класу з теми «Уміння виконувати дослідження об'єкта природи за планом або інструкцією» (рис. 18).

Рис. 18. Результати виконання діагностувальних робіт учнями 3 класу

Вибір об'єктів природи для дослідження виявив позитивне ставлення до пошукової діяльності. Для прикладу: це виявилось у виборі птахів для спостережень за ними. Діапазон вибору свідчить, з одного боку, про зв'язок із життєвим досвідом дітей, а різноманітність відповідей у межах класу – про самостійність виконання.

На завершенні II циклу початкового навчання учні продемонстрували свідоме й зацікавлене ставлення до природоохоронної діяльності й власного посильного внеску в збереження довкілля. Відповіді на завдання

характеризуються оригінальністю, особистісним ставленням до оцінки ситуацій впливу людини на природу (рис. 19).

Рис. 19. Результати виконання діагностувальних робіт учнями 1 класу

Для з'ясування рефлексивної позиції вчителя щодо участі у проведених дослідженнях з діагностування навчальних досягнень учнів, виявлення ставлення до змісту і процесу цієї роботи було розроблено питальник для вчителів, в класах яких проводились дослідження (табл. 3).

Таблиця 3.

Питальник для вчителя

1. Які результати виявились для вас неочікуваними?
2. У чому вбачаєте причину?
3. За умови повторного дослідження, щоб ви хотіли змінити в методиці проведення?

За результатами проведених бесід із учителями, уточнення їхніх рефлексивних позицій стосовно наведених запитань дійшли таких висновків:

- результати діагностувальних завдань для більшості вчителів були прогнозованими;
- неочікуваними стали результати виконання завдань, де необхідно було використати чуттєвий досвід у їх розв'язанні (за допомогою слухових, зорових, сенсорних еталонів);
- за тематикою найскладнішими виявились завдання природничого змісту, зокрема: на порівняння, класифікацію об'єктів за істотними ознаками;
- встановлено залежність правильних відповідей від обсягу інформації для опрацювання: отримані результати свідчать, що спрощення завдання суттєво не вплинуло на результати;

- кращі результати виявлено під час виконання тих завдань, де об'єкти за змістом були знайомі з життєвого досвіду.

Учителі з позицій рефлексивного аналізу відзначають методичні резерви удосконалення процесу дослідження навчальних досягнень учнів. Серед них:

- необхідно забезпечити включеність учнів у виконання завдань через роз'яснення їх мети, яка б слугувала мотивацією (можете перевірити свої успіхи; можете тренуватись для виконання подібних завдань у майбутньому);

- приділити увагу опрацюванню інструкції до завдань з метою їх роз'яснення і відпрацювання алгоритму виконання;

- організувати пробні дії учнів на матеріалі кількох завдань з метою домогтися усвідомлення ходу виконання і досягнення зрозумілих результатів.

Таким чином, з'ясування рефлексивної позиції вчителів дало змогу дійти висновків про важливість методичних характеристик процесу діагностування, відповідного корегування завдань і їх компонентів (змісту, інструкцій, обсягу). Водночас стали очевидними резерви забезпечення рефлексивних умінь учителя щодо осмислення власної діяльності, спрямованої на результативність навчального процесу.

Залучені до дослідження вчителі вважають: з метою пом'якшення психоемоційного стану дитини під час виконання діагностувальних завдань більшу увагу слід приділити знанням про навколишній світ, який дитина добре знає. Цей висновок підтверджується іншими дослідниками. За даними Н. Бібік і Т. Павлової з апробації розробленого інструментарію для інтегрованого курсу «Я досліджую світ», така діяльність дозволить:

- залучити дитину до активної пізнавальної діяльності, оскільки об'єкти вивчення можна сприймати безпосередньо; застосовувати практичні методи навчання, що у навчальному процесі створюють умови, за яких дитина виступає суб'єктом діяльності;

- використати набуті дитиною знання у знайомих, змінених, нових педагогічних ситуаціях, що впливатиме на розвиток її досвіду індивідуальної творчої діяльності;

- створювати умови для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування у навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості;

- використовувати об'єкти навколишнього світу для розвитку ціннісного ставлення до об'єктів [3].

Відзначимо запити вчителів на наукове обґрунтування різних форм контрольної-оцінювальної діяльності, забезпечення цього процесу прикладами рефлексивних ситуацій і ефективних способів реагування на проблеми, пов'язані з діагностуванням навчальних досягнень учнів із різними пізнавальними можливостями.

Використані джерела

1. Онопрієнко О., Петрук О., Павлова Т. Технології оцінювання особистісних і навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичний кейс: методичний посібник. Київ, 2022. 249с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/738730/>

2. Павлова Т. Навчально-дослідницькі завдання в структурі підручника з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О.М. Топузов]. К.: Педагогічна думка, 2021. Вип. 27. С. 161-169. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729901/>

3. Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів. Методичні рекомендації / кол. автор. ; за загальною редакцією О.М. Топузова. Київ, 2023. 146с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736336/>

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ В УЧНІВ 2 КЛАСІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ НАВИЧОК ТА ШЛЯХІВ ЇХ ПОКРАЩЕННЯ

Наталія Листопад

Одним із головних завдань початкового навчання завжди було завдання формування у школярів міцних обчислювальних навичок. Обчислювальні навички, поряд із навичками письма, читання, є ключовими, оскільки застосовуються під час оволодіння змістом математичної та інших освітніх галузей, у життєвих ситуаціях для вирішення практичних задач. Сучасні нормативні документи, які визначають організацію освітнього процесу в початковій школі, відносять математичну компетентність до ключової. У Державному стандарті початкової освіти обчислювальні навички віднесено до загальних результатів навчання здобувачів освіти (Державний стандарт початкової освіти, 2019).

Нестабільність освітнього процесу в школі, спричинена світовою пандемією та військовим станом у державі, побутові ускладнення для занять удома стали факторами зниження рівня навчальних досягнень школярів.

Мета констатувального етапу експерименту полягала у визначенні рівня сформованості обчислювальних навичок в учнів 2 класів, виявленні причини, які, на думку вчителів, негативно впливають на процес засвоєння знань та формування умінь і навичок.

В експерименті брали участь учні і вчителі Вишнівського академічного ліцею «Основа» Київської обл.; Чернігівської загальноосвітньої школи I – III ступенів №6.

Експериментальна робота передбачала розробку комплексу завдань, спрямованих на перевірку обчислювальних навичок в учнів 2-х класів на уроках математики, вміння застосовувати навички під час розв'язування сюжетних задач; методичну підготовку вчителів до проведення експерименту; аналіз та узагальнення отриманих даних.

Констатувальний експеримент був проведений у жовтні – листопаді 2023 р. та складався з чотирьох етапів:

Перший етап – виявлення рівнів учнів у застосуванні вивчених прийомів обчислення і перенесення цих прийомів на нові випадки обчислення.

Мета: визначити рівень обчислювальних умінь і навичок учнів під час знаходження значень виразів і вміння переносити засвоєні прийоми на нові випадки обчислень.

Бланк завдань для 2 класу містить 20 завдань на обчислення. Завдання пропонуються, коли другокласники вивчили додавання і віднімання одноцифрових чисел з переходом через десяток і розпочали вивчення додавання і віднімання виду $46 + 5$, $34 - 6$.

Кожне правильно виконане завдання оцінюється в 1 бал, бали підсумовуються.

1. Розклади другий доданок на зручні доданки і знайди суму.

$$7 + 5 \quad 9 + 4 \quad 6 + 5 \quad 8 + 4$$

2. Обчисли.

$$28 + 5 \quad 57 + 8 \quad 86 + 7 \quad 53 + 7$$

3. Розклади від'ємник на два числа так, щоб зручно виконувати обчислення.

$$\begin{array}{cccc} 14 - 6 & 16 - 7 & 11 - 8 & 13 - 5 \\ \swarrow \searrow & \swarrow \searrow & \swarrow \searrow & \swarrow \searrow \\ \square & \square & \square & \square \end{array}$$

4. Обчисли.

$$73 - 6 \quad 42 - 4 \quad 93 - 9 \quad 30 - 8$$

5. Обчисли.

$$34 + 5 - 9 \quad 47 - 5 - 4$$

6. Впиши пропущені знаки $+$ і $-$, щоб рівності стали правильними.

$$45 \square 7 = 52 \quad 75 \square 9 = 66$$

Рівні оцінювання:

Високий рівень – 17 – 20 балів. Володіє обчислювальними навичками, здатний перенести прийом обчислення на нові випадки.

Середній рівень – 9 – 16 балів. Здатний застосовувати обчислювальний прийом у стандартних умовах.

Низький рівень – 8 балів та нижче. Допускає помилки в обчисленнях. Не може переносити прийоми обчислення на нові випадки.

Аналіз результатів дослідження показав: на високому рівні виконали завдання – 31 % учнів, на середньому рівні – 53 %, на низькому рівні – 16 % учнів.

Другий етап – виявлення рівня сформованості обчислювальних навичок, спрямованих на запам'ятовування алгоритму виконання завдання.

Мета: перевірити здатність учнів виконувати завдання за поданим раніше алгоритмом (зразком).

Бланк завдань для кожного класу містить 6 завдань. Правильно виконане завдання оцінюється в 2 бали, бали підсумовуються. (1 бал запис виразу цифрами, 1 бал – правильність обчислення).

Запиши вирази і обчисли їх значення.

1. Суму чисел 3 і 5 збільшити 8.
2. Від суми чисел 20 і 10 відняти число 1.
3. До суми чисел 50 і 5 додати число 3.
4. Від різниці чисел 98 і 8 відняти число 40.
5. Число 5 збільшити на суму чисел 30 і 20.

6. Чисел 77 зменшити на суму чисел 70 і 7.

Рівні оцінювання:

Високий рівень – 11 – 12 балів. Пам'ятає алгоритм знаходження значення виразу, правильно виконує обчислення.

Середній рівень – 6 - 10 балів. Зазнає труднощі у виборі алгоритму знаходження значення виразу, допускає помилки в обчисленнях.

Низький рівень – 5 балів та нижче. Не може застосувати алгоритм для виконання завдання, допускає помилки в обчисленнях.

Аналіз результатів дослідження показав таке: на високому рівні виконали завдання – 31 % учнів, на середньому рівні – 56 %, на низькому рівні – 13% (9 учнів).

Третій етап - виявлення рівня сформованості навичок, які вказують на правильність вибору арифметичних дій та знаходження результату під час розв'язування задач.

Мета: перевірити вміння вибирати дії, виконувати обчислення та знаходити результат арифметичних дій у процесі розв'язування текстових задач. Усі задачі розв'язуються арифметичним способом. Учням можуть робити короткий запис умови задачі, записувати план розв'язування. На вимогу вчителя учні мають пояснити як вибиралася дії для розв'язання задачі та довести правильність розв'язку.

Бланк завдань для 2 класу містить 6 завдань. Правильно виконане завдання оцінюється в 3 бали, бали підсумовуються.

1. Під час футбольному матчі у 1 таймі було забито 3 м'ячі, а у другому таймі – 2 м'ячі. Скільки всього м'ячів було забито за матч? На скільки більше м'ячів було забито у 1 таймі, ніж у 2? На скільки м'ячів менше було забито у 2 таймі, ніж у 1?

2. Світлана сплела 8 браслетів, а Денис сплів на 4 браслети більше. Скільки браслетів сплів Денис? Скільки браслетів сплели діти разом?

3. У готелі проживало 75 туристів. За перший день із готелю виїхали 20 осіб. На другий день виїхали ще 25 людей. Скільки туристів залишилось у готелі до кінця другого дня?

4. Дідусь приніс торбинку груш. Дмитро взяв із торбинки 6 груш та з'їв. Потім Дарина взяла з мішка 9 груш, але поклала назад 3 з них. Скільки залишилося в результаті груш у торбинці, якщо на початку їх було 15?

5. У рулоні було 55 метри тканини. Кравчиня пошила 7 простирадл та 10 наволочок. На простирадла пішло 14 метрів тканини, а на наволочки пішло 10 м метрів тканини. Скільки метрів тканини залишилось у рулоні?

6. Фермер на ярмарку продавав моркву та капусту. За весь день він продав 32 кг моркви та 60 кг капусти. Скільки в нього залишилося овочів, якщо зранку він привіз 45 кг моркви та 100 кг капусти?

Рівні оцінювання:

Високий рівень – 16 – 18 балів. Для розв'язування задачі вибирає суттєві числові дані, вміє складати схеми, розв'язує задачу різними способами, доводить правильність розв'язку.

Середній рівень – 8 – 15 балів. Для розв'язування задачі вибирає суттєві числові дані, використовує стандартні способи розв'язування, допускає помилки в обчисленнях.

Низький рівень – 7 балів і нижче. Використовує в обчисленнях зайві дані, допускає помилки в обчисленнях, не співвідносить результат обчислення з умовою задачі.

Аналіз результатів дослідження показав: на високому рівні виконали завдання – 26 % учнів, на середньому рівні – 51 %, на низькому рівні – 23 % учнів.

Четвертий етап – анкетування вчителів з метою виявлення причин, які негативно впливають на процес засвоєння знань та формування умінь і навичок,

Учителі зазначили такі фактори:

- скорочення тривалості уроків та відміна уроків;
- недостатньо розвинені пам'ять та увага учнів;
- невисокий рівень абстрактного мислення молодших школярів, неспроможність швидко аналізувати навчальний матеріал;
- відсутність підготовки першокласників до школи в дошкільному закладі чи сім'ї;
- відсутність контролю з боку батьків під час роботи вдома.

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел, даних констатувального експерименту виокремлено сукупність педагогічних умов управління розвитком навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках математики у процесі формування обчислювальних навичок з урахуванням освітніх реалій воєнного стану і післявоєнного періоду відбудови України. Вважаємо, що покращенню рівня обчислювальних навичок сприятиме дотримання таких умов:

- поетапне формування обчислювальних навичок на основі компетентнісного підходу. Завдання з домінуючою пізнавальною мотивацією мають бути пріоритетними під час організації обчислювальної діяльності, орієнтованими на розвивальний характер роботи, враховувати життєвий досвід учнів;

- створення спеціальних навчальних ситуацій, які будуть цікавими для молодших школярів та викликатимуть інтерес до їх розв'язання. Процес формування обчислювальних навичок має бути неперервним цілісним і наскрізним, тобто здійснюватися не лише на уроках математики, а й на уроках мистецтва, курсу «Я досліджую світ», під час фізкультхвилинок, ранкового кола, прогулянок, екскурсій тощо;

- створення ситуації успіху. Одним із дієвих способів, які націлені на формування емоційного інтелекту, є незвичні обчислювальні завдання, що сприяють формуванню готовності молодшого школяра успішно діяти;

- упровадження в освітній процес інноваційних технологій з метою підвищення ефективності формування обчислювальних навичок учнів. Нинішній стан освітнього процесу сприяв появі нових форм навчальної

комунікації, що дає змогу уникнути зайвих труднощів під час дистанційного навчання, цікаво і змістовно вибудовувати освітню взаємодію;

- тісна взаємодія сім'ї і школи. Повноцінний освітній процес відбувається в умовах тісної співпраці педагогів та батьків В учнів І циклу навчання ще не сформовані уміння самостійного навчання і їм важко здобувати знання дистанційно. Завданням батьків є використання ситуацій, які передбачають обчислювальну діяльність їхніх дітей на прогулянках та у побуті;

- постійний моніторинг рівня сформованості обчислювального уміння чи навички на основі розроблених критеріїв з метою коригування освітнього процесу в залежності від отриманих результатів.

ДОДАТКИ

Додаток 1

(розробники – Олена Локшина, Оксана Онопрієнко)

Шановні колеги! Співробітники відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко і відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України просять відповісти на низку запитань на умовах анонімності. Ваші відповіді важливі для вивчення досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Виділіть іншим кольором правильну, на Вашу думку, відповідь або напишіть свою. Опитування займе близько 20 хвилин. Завчасно вдячні за допомогу!

I. Соціально-демографічний паспорт респондента / респондентки.

1. Яка Ваша вікова категорія? Потрібне підкресліть.

до 30 років

30 – 39 років

40 – 49 років

50 – 59 років

60 років або більше

2. Яка Ваша стать? Потрібне підкресліть.

Жіноча

Чоловіча

3. Область України, в якій знаходиться Ваш заклад освіти. Напишіть.

---

4. Який тип населеного пункту, де знаходиться Ваш заклад освіти?
Потрібне підкресліть.

Місто

Містечко

Селище міського типу

Село

5. Чи Ваш навчальний заклад був переміщений? Позначте відповідь.

А. Ні

Б. Так

6. Чи Ваш населений пункт знаходився під російською окупацією під час навчального процесу? Позначте відповідь.

А. Ні

Б. Так

7. Яким було Ваше місце перебування під час проведення занять після 24 лютого 2022? Позначте відповідь.

А. Працював / працювала у звичайному місці проживання.

Б. Працював / працювала в Україні, але в переміщеному місці.

В. Працював / працювала з-за кордону.

Інша відповідь _____

8. Ваша освіта та кваліфікація: _____

9. Ваша посада. Позначте відповідь.

А. Вчитель початкових класів

Б. Вихователь

В. Заступник директора, вчитель

Інша відповідь _____

10. Чи відчували Ви якість прояви насильства під час Вашої роботи (фізичне, психологічне, адміністративне, гендерне, інше) після початку військової агресії 24 лютого 2022? Позначте відповідь.

А. Ні

Б. Так (якщо можете, уточніть, яке та з боку кого) _____

II. Змістова частина.

II.1 Інфраструктура.

11. У якому стані находився Ваш заклад освіти? Позначте відповідь.

А. Не постраждав під час війни.

Б. Частково постраждав.

В. Повністю зруйнований.

Інша відповідь _____

12. У яких організаційних умовах доводилось Вам працювати? Позначте відповідь.

А. У нормальних

Б. В ускладнених

В. У поганих (поясніть чому) _____

Інша відповідь: _____

II.2 Організація освітнього процесу.

13. Як організовувався освітній процес у Вашому закладі освіти?

Позначте відповідь.

А. У дистанційному форматі без призупинення (лише на канікули).

Б. У дистанційному форматі з призупиненням (на переміщення (інше) та з відновленням (дата _____))

В. Не відновлено (назвіть причину) (*У разі такої відповіді опитування завершується*) _____

Інша відповідь _____

14. Якими електронними технічними засобами Ви користувалися для проведення уроків? Позначте відповідь / відповіді.

А. Комп'ютер або ноутбук

Б. Планшет

В. Телефон

Інша відповідь _____

15. Якими електронними технічними засобами користувалися Ваші учні для занять? Позначте відповідь / відповіді.

А. Комп'ютер або ноутбук

Б. Планшет

В. Телефон

Інша відповідь _____

16. Яким був у Вас інтернет зв'язок за якістю? Позначте відповідь.

А. Стабільно нормальним.

Б. Переривчастим.

В. Поганим.

Інша відповідь _____

17. Яким був зв'язок за якістю у Ваших учнів? Позначте відповідь / відповіді.

А. Стабільно нормальним.

Б. Переривчастим.

В. Поганим.

Інша відповідь _____

18. Чи змогли всі Ваші учні долучитися до навчального процесу?

Позначте відповідь.

А. Всі.

Б. Не всі, але більшість.

В. Не всі, меншість.

Г. Жоден із учнів. (*У разі такої відповіді опитування завершується*)

Інша відповідь: _____

19. У яких організаційних умовах доводилось навчатися більшості учнів? Позначте відповідь.

А У звичних.

Б В ускладнених.

В У складних (поясніть) _____

Інша відповідь: _____

20. Як організаційно відбувалися Ваші уроки? Позначте відповідь.

А Повноцінно, як це можливо у форматі онлайн.

Б За скороченою процедурою.

В Нестабільно (поясніть). _____

Інша відповідь: _____

21. Яким був формат організації уроків? Позначте відповідь.

А. Дистанційне (синхронне) навчання.

Б. Комбінація дистанційного та асинхронного навчання.

В. З додатковим використанням онлайн-ресурсів (укажіть, яких саме)

Інша відповідь _____

22. Чи всі учні під час навчання мали підручники? Позначте відповідь.

А Всі.

Б Не всі.

В Жоден не мав.

Інша відповідь: _____

23. Чи достатньо у Вас було навчально-методичних матеріалів? Позначте відповідь.

А Достатньо.

Б Не достатньо.

В Не було жодних.

Інша відповідь: _____

II.3. Зміст освіти.

24. Як Ви змогли опрацювати з учнями навчальний матеріал? Позначте відповідь.

А Опрацювали весь запланований матеріал.

Б Опрацювали лише найважливіший.

В Опрацювали незначну частину із запланованого.

Інша відповідь: _____

25. Чи отримували Ваші учні домашні завдання? Позначте відповідь.

А Завжди.

Б Час від часу.

В Не мали.

Інша відповідь: _____

26. Чи вдавалося Вам перевіряти завдання, що виконували учні?
Позначте відповідь.

А Завжди.

Б Час від часу.

В Не мала/не мав такої можливості.

Інша відповідь: _____

27. Якою мірою, на Вашу думку, учні змогли засвоїти навчальний матеріал за II півріччя 2022? Позначте відповідь.

А Цілком засвоїли.

Б Засвоїли частково.

В Не засвоїли.

Інша відповідь: _____

II.4. Психологічний стан.

28. Як Ви оціните свій психологічний стан під час роботи? Позначте відповідь.

А Спокійний.

Б Нестабільний.

В Нервовий.

Інша відповідь: _____

29. Як Ви оціните психологічний стан більшості учнів під час уроків?
Позначте відповідь.

А Спокійний.

Б Мінливий.

В Збуджений.

Інша відповідь: _____

II.5. Оцінка досвіду.

30. Які вміння учнів виявилися найбільш корисними під час навчання в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

31. Яких умінь найбільш бракувало Вашим учням під час навчання в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

32. Які Ваші професійні вміння виявилися найбільш корисними для роботи в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

33. Якого досвіду Вам бракувало?

Ваша відповідь: _____

III. Рекомендаційна частина.

Якщо можете, сформулюйте Ваші рекомендації щодо:

а) організації навчального процесу в умовах воєнного стану (місце проведення. умови, матеріально-технічне забезпечення, час і тривалість занять тощо)

_____

б) змісту навчання (чи потрібно адаптувати програми, підручники, чи потрібно готувати методичні рекомендації тощо)

_____

в) забезпечення нормальної психологічної атмосфери (чи потрібні консультації психологів для вчителів, чи потрібні консультації психології для учнів, чи потрібні консультації психологів для батьків, стосовно яких аспектів потрібні консультації психологів)

_____

_____